

कर्नाटक सरकार

सार्वजनिक शिक्षण विभाग

अध्ययन पुनर्प्राप्ती (कलिका चेतारिके)

2022 -23

6

इयत्ता :- 6वी

समाज विज्ञान

(मराठी माध्यम)

विद्यार्थी कृतीपुस्तक

समग्र शिक्षण कर्नाटक,बेंगलूरु

आणि

राज्य शिक्षण संशोधन आणि प्रशिक्षण विभाग,बेंगलूरु.

ಸಂದೇಶ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣವೇ ಭಾರತದ ಭವಿಷ್ಯ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವು ಹೊಸ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ 2020ನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ 2020 ರ ಶಿಫಾರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ವಿನ್ಯಾಸ, ಕಲಿಸುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯತೆ, ತರಗತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಮರುವಿನ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಸಮೃದ್ಧ ವಾತಾವರಣ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ಹಲವು ಕಾರ್ಯತಂತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ ನಿಪುಣ್ ಭಾರತ್ ಮಿಷನ್ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾ ಜ್ಞಾನ ಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಖಾತ್ರಿಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಗೊಂಡಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋವಿಡ್-19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗದಿಂದಾಗಿ ಮಕ್ಕಳು ಔಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಅಡೆತಡೆಗಳಾಗಿ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾನಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಔಪಚಾರಿಕ ಹಾಗೂ ಅನೌಪಚಾರಿಕ ಕಾರ್ಯತಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕಲಿಕೆಯ ನಿರಂತರತೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ನಿರೀಕ್ಷಿತ ಮಟ್ಟದ ಕಲಿಕೆ ಆಗದಿರುವುದನ್ನು ಹಲವು ಅಧ್ಯಯನಗಳು ತಿಳಿಸಿವೆ. ಈ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಬೇಕಿದೆ. ಸದರಿ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 'ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ' ಎಂಬ ವಿನೂತನ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು 2022-23ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಗುವಿನ ಮುಗ್ಧ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ಆಶಯ ನನ್ನದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ, ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಕರು, ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿಯನ್ವಯ ಈ ವಿನೂತನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅದರ ಅಂತಸ್ತದಿಂದ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿ, ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆಯ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲಾಖೆಯ ಸರ್ವರೂ, ಪೋಷಕವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭಾಗೀದಾರರೆಲ್ಲರೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೈ ಜೋಡಿಸಿ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸುತ್ತೀರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶುಭವಾಗಲಿ.....

ಶ್ರೀ ಬಿ.ಸಿ.ನಾಗೇಶ್.
ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣ
ಹಾಗೂ ಸಕಾಲ ಸಚಿವರು.

ಮುನ್ನುಡಿ

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ-2020ರ ಆಶಯದಂತೆ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಜವಾಬ್ದಾರಿ. ಆದರೆ ಕೋವಿಡ್-19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಳೆದರಡು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕಷ್ಟು ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂತರವನ್ನು ನೀಗಿಸಲು 2022-23ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಎಂಬ ಏನೂತನ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಉಪಕ್ರಮದ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ, ಸಂಖ್ಯಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಓತ್ತು ನೀಡಲಾಗುವುದು ಹಾಗೂ ಮಗು ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿ ಗಳಿಸಲೇಬೇಕಿದ್ದ ಕಲಿಕಾ ಫಲಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ 'ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ಕಲಿಕಾ ಫಲ' ಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಚಟುವಟಿಕೆ ರೂಪಿಸಿ, ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ನಿಶುಣ್ ಭಾರತ್', 'ವಿದ್ಯಾಪ್ರವೇಶ'ನಂತಹ ಉಪಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಶಿಶುಕೇಂದ್ರಿತ, ಕಲಿಕಾ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕ ಸ್ನೇಹಿಯಾಗಿವೆ. ಚಟುವಟಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅಗತ್ಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುವ 'ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿ'ಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಸರಿದೂಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಾವೆಲ್ಲರೂ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀರೆಂಬ ಆಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ DSERT ಹಾಗೂ SSK ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ಅಜೀಮ್ ಪ್ರೇಮ್‌ಜಿ ಫೌಂಡೇಷನ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೂ ಇಲಾಖೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಡಾ. ಎಸ್. ಸೆಲ್ವಕುಮಾರ್ ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ,
ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ

ಆಶಯ ನುಡಿ

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ನಿತ್ಯವೂ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಆದರೆ ಕೋವಿಡ್-19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕದಿಂದಾಗಿ ಜಾಗತಿಕವಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಉಂಟಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ವೇದ್ಯ. ಇದನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಅದ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋವಿಡ್-19 ನಿಂದಾಗಿ ಶಾಲೆಗಳು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ವಿದ್ಯಾಗಮ, ಸಂವೇದ, ವಿಶೇಷ ಸೇತುಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಪರ್ಯಾಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರೂ ಮುಖಾಮುಖಿ ತರಗತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಮಾಂತರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಉಪಕ್ರಮವು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿಶು ಕೇಂದ್ರಿತ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ನೀಡುತ್ತಿರುವ ಏನೂತನ ಪ್ರಯತ್ನ ಸರಿಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಡೆಯದೇ, ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ರೂಪಿಸಿದ ಉಪಕ್ರಮ. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಷದವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ತಾವೆಲ್ಲರೂ ತುಂಬಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಉಪಕ್ರಮದ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗೀದಾರರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ.

ಡಾ. ವಿಶಾಲ್ ಆರ್. ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಆಯುಕ್ತರು,
ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ

ಆರಂಭಿಕ ನುಡಿ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೋವಿಡ್-19ರ ಕಾರಣದಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕ ತರಗತಿಗಳು ನಿರೀಕ್ಷೆಯಂತೆ ನಡೆಯದೇ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ಶೋಚನೀಯ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ವಿದುಷೀಯಗಳೂ ಉಂಟಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅಡೆತಡೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲು 2022-23ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಪ್ರಥಮ ಆದ್ಯತೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಲಿಕೆಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾ ತರಗತಿಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಲಿಕಾ ಫಲಗಳೊಂದಿಗೆ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನದ ಕಲಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಿರುವ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ತಾವು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಕಲಿಕಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಕೂಲಿಸುವಿರಿ ಹಾಗೂ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಪೂರೈಸುವಿರಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇದನ್ನು ಶಾಲಾಧಾರಿತವಾಗಿ ಮೌಲ್ಯಾಂಕನ ಮಾಡುತ್ತಾ ನಿಗದಿತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ನಂಬಿರುತ್ತೇನೆ. ತಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಅನುಷ್ಠಾನ ಸಾಧ್ಯ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಪಲ್ಲವಿ ಆಕುರಾತಿ. (ಭಾ.ಆ.ಸೇ)

ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಸಮಗ್ರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕ

ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ನುಡಿ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಹೊಸ ಶತಮಾನದ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ-2020ರ ಅನುಷ್ಠಾನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಿದೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೋವಿಡ್ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಕಳೆದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮಾಧ್ಯಮಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ಸಂವೇದದಂತಹ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಉಪಕ್ರಮಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ನಡುವೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ವಾಸ್ತವದ ಸಂಗತಿ. ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟ, ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಪೂರೈಸುವ ಯೋಜನೆಯೇ 'ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ' ಉಪಕ್ರಮ. ಈ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ, ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷಗಳ ಆಯ್ದು ಕಲಿಕಾಫಲಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಅತ್ಯಗತ್ಯ ಕಲಿಕಾಫಲಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸುವ ಗುರಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ 'ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿ' ಮತ್ತು ಶಿಶುಕೇಂದ್ರಿತ ಕಲಿಕಾ ಪೂರಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ 'ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆ'ಗಳ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ಕಲಿಕಾಫಲಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗೀದಾರರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ಈ ಮೂಲಕ ವಿನಂತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಇಲಾಖಾ ಮಿತ್ರರು ಮತ್ತು ಅಜೀಮ್ ಪ್ರೇಮ್‌ಜಿ ಫೌಂಡೇಷನ್ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶುಭವಾಗಲಿ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಮಂಗಲಿ ಎ

ನಿರ್ದೇಶಕರು, ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು

ॐ परिकल्पना व मार्गदर्शन ॐ

<p>डॉ.एम.सेल्वकुमार (भा.प्र.से.) प्रमुख कार्यदर्शी, प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण विभाग,बेंगळूरु</p>	<p>डॉ.विशाल आर. (भा.प्र.से.) आयुक्त सार्वजनिक शिक्षण विभाग,बेंगळूरु.</p>
<p>श्रीमती पल्लवी अकुराती (भा.प्र.से.) राज्य योजना निर्देशक समग्र शिक्षण कर्नाटक,बेंगळूरु.</p>	<p>श्रीमती सुमंगल व्ही. निर्देशक DSERT,बेंगळूरु.</p>

ॐ साहित्य रचना समिती ॐ

जिल्हा शिक्षण आणि प्रशिक्षण संस्था,शिवमोग्गा यांच्या नेतृत्वाने

<p>डॉ.हरिप्रसाद जि.व्ही. वरिष्ठ सहाय्यक प्राध्यापक, शिवमोग्गा</p>	<p>विजय एम्. ई पदवीधर प्राथमिक शिक्षक स.उ.प्रा.शाळा,विश्वनगर भद्रावती.</p>
<p>युगपुरुष जि. पदवीधर प्राथमिक शिक्षक स.उ.प्रा.शाळा,सिद्धपुर तांडा भद्रावती</p>	<p>संतोष कुमार एस.एच. स.उ.प्रा.शाळा,एम्मेहट्टी,भद्रावती.</p>
<p>रुद्रमुर्ती एच.जि. पदवीधर प्राथमिक शिक्षक, स.उ.प्रा.शाळा, बसवन गंगूरु शिवमोग्गा</p>	<p>गंगाधर एस. (कला शिक्षक) सरकारी पदवीपूर्व कॉलेज, टी.बी.डॅम जिल्हा- विजयनगर</p>

नागभूषण आय. शिंगटलुरु (कला शिक्षक)

टी.एम.इ. रोस बड शाळा जिल्हा- विजयनगर.

अझिम प्रेमजी फौंडेशन समूह

ॐ परिशीलक ॐ

डॉ.के.बी.तळवार (प्राध्यापक डायट,चिक्कोडी)

श्री. डी.एच.कांबळे (C.R.P.,सी.आर.सी.चिक्कोडी (मराठी) जि:चिक्कोडी)

● भाषांतर समिती सदस्य ●

<p>श्री. एस.एस.कोळी (स.शि.) स.मराठी उच्च प्रा. शाळा,खडकलाट,जि:चिक्कोडी</p>	<p>श्री. पी.ए.थरकार (स.शि.) स.मराठी उच्च प्रा.शाळा,चिखलव्हाळ,जि:चिक्कोडी.</p>
<p>श्री.एस.एस.परीट (स.शि.) स.मराठी उच्च.प्राथ शाळा,मतिवडे,जि:चिक्कोडी</p>	<p>सचिन एम. कमते (GPT) स.मराठी उच्च प्रा. शाळा,पागेटी (बी.) जि:चिक्कोडी</p>

ॐ संयोजक ॐ

E.V.G. विभाग,DSERT.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शिर्षक	पान नं.
1	कुटूंब	1
2	इतिहासाची मुलतत्वे	5
3	कालगणना	9
4	प्रारंभिक समाज	12
5	मानवातील बदल	17
6	नागरिकत्व (संस्कृती)	24
7	वैदिक काळ(वेद युग)	29
8	नवीन धर्माचा उदय	33
9	ख्रिस्त व इस्लाम धर्म	40
10	भारतातील प्रमुख राजघराणी	47
11	दक्षिण भारतातील प्रमुख राजघराणी	53
12	धर्म प्रवर्तक आणि समाज सुधारक	58
13	नागरिकत्व आणि राष्ट्रीय चिन्हे	61
14	प्रभुत्व	67
15	स्थानिक सरकार	70
16	भारताचे शासकांग,कार्यांग आणि न्यायांग	78
17	खगोलीय अवकाश वस्तू	86
18	पृथ्वीचा आकार व गती	91
19	दिशा	95
20	अक्षांश व रेखांश	100
21	नकाशा	103
22	खंड	107

प्रिय विद्यार्थ्यांनो,

covid-19या संसर्गिंग रोग काळामध्ये धैर्याने तोंड देऊन आम्ही आता सहावी वर्गामध्ये आलो आहोत आणि सरळ जीवन जगणे सोडून घरामध्ये बंदिस्त राहून येणाऱ्या परिस्थितीला समर्थपणे तोंड देत आहोत.

सहावी वर्गामध्ये समाज विज्ञान शिकवण्यासाठी आपल्या सर्वांचे स्वागत सहावी वर्गातील मुली शिकवण्याचे आणि पुढील वर्षात वर्गात जाण्यासाठी अर्थबोध होण्यासाठी परिकल्पना होण्यासाठी या कालिका पुस्तकामध्ये दिले आहे. तुम्ही स्वतः किंवा मित्रांबरोबर किंवा शिक्षकाचे सहाय्यहोऊन या पुस्तकामध्ये दिलेल्या कृती करून तुम्ही समजून घेण्याचा प्रयत्न करा. अध्यापन चांगले होण्यासाठी आम्ही तुम्हाला शुभेच्छा देत आहोत.

या पुस्तकातील अध्ययन पत्रक खालीलप्रमाणे उपयोग करा.

- स्वतः वतुमच्या मित्रांबरोबर अध्ययन कृतीमध्ये भाग घ्या.
- दिलेला विषय जास्तीत जास्त मित्रांबरोबर आणि शिक्षकांबरोबर चर्चा करा.
- तुमच्या पाठ्यपुस्तकाबरोबर येथे दिलेली साहित्य वाचा.
- अध्ययन पत्रकामधील कृती करा.
- अधिक माहिती पाहिजे असल्यास शिक्षकांबरोबर चर्चा करा किंवा मुख्यपृष्ठ भागावर दिलेल्या **DSERT** ऑफीसला पत्र किंवा ई-मेलने संपर्क साधा.
- हसत खेळत शिका व आनंदाने जगा.

अध्ययन अंश 1- कुटुंब

अध्ययन निष्पत्ती 1- कुटुंब आणि त्यांची जबाबदारी समजून घेणे.

मुलांनो,

हे तुम्हाला माहित आहे का? पूर्वी मानव डोंगर अरण्यात फिरत शिकार करून व कंदमुळे खाऊन भटके जीवन जगत होते.शक्तिशाली असणारे इतरांना दुर्बल करून जीवन जगत होते.कालांतराने एकमेकांना मदत करून सर्वजण एका ठिकाणी राहून समाधानाने जीवन जगण्यात प्रारंभ केला.प्रत्येक जण स्वतःचे घर निर्माण करून कौटुंबिक जीवन जगू लागले. परंतु आताच्या काळात लग्न उद्योग समूह या गोष्टीमुळे बहुतेक कुटुंब लहान होत चाललेले आहेत.तरीपण समाजातील लोकांना सहाय्य करत मिळून मिसळून जीवन जगत आहे.त्याला सामुहिक व परावलंबी जीवन असे म्हणतात.आज तो एकटा होऊन जीवन जगू शकत नाही.

कुटुंब म्हणजे काय? कुटुंबात कोण कोण असतात?त्यामध्ये कोण कोण आहेत? तुम्ही व तुमच्या कुटुंबाला सहाय्यभूत आहेत का? त्याशिवाय आम्ही जगू शकतो का?(वर्गामध्ये चर्चा करून शिक्षकांच्या सहाय्याने उत्तर द्या.)वा!किती छान सांगितला.मुलांना कुटुंब म्हणजे दोन किंवा दोनपेक्षा जास्त सदस्य एकत्र राहतात त्याला कुटुंब असे म्हणतात.ज्यामध्ये वडील,आई,मुले एवढेच लोक राहात असतील तर त्याला विभक्त कुटुंब म्हणतात.वडील,आई,मुले,आजी,तात्या,काकू त्यांची मुले सर्वजण मिळून एकत्र राहातात त्याला मोठे अथवा अविभक्त कुटुंब म्हणतात.आता आम्हाला सांगा विभक्त कुटुंब कोणाकोणाचे आहे ?

आता तुम्हाला कृती देतो ते करा पाहू.

अध्ययन पत्रक 1

कृती 1- तुमच्या घरातील सदस्याचे नाव व संबंध सुचवा.

अ.क्र.	सदस्याचे नाव	संबंध

कृती 2 मुलांनो मागच्या वर्गात वंशवृक्ष रेखाटायला शिकला आहात.मग आमच्या कुटुंबाचे वंश वृक्ष काढू शकता का ?

वंश वृक्ष

कृती 3 तुम्ही तुमच्या कुटुंबाला कोणकोणती मदत करता यादी करा.

कृती 4 तुम्ही तुमच्या कुटुंबाकडून कोणती मदत घेता यादी करा.

कृती 5 तुमच्या कुटुंबांच्या सदस्यांमधील तुम्हाला आवडलेले गुण कोणते?

अ.क्र.	सदस्याचे नाव	तुम्हाला आवडलेले गुण

कृती 6 तुमच्या आजूबाजूच्या कोणत्याही तीन घरांना भेट देऊन माहिती संग्रह करा व खाली दिलेली कोष्टक भरा.

विवरण	एकूण सदस्यांची संख्या	सद्द्या जन्मलेल्या सदस्यांची संख्या	लग्न झालेल्या सदस्यांची संख्या	उद्योगासाठी दुसऱ्या गावाला गेलेल्यांची संख्या	मरण पावलेल्यांची संख्या
कुटुंब-1					
कुटुंब-2					
कुटुंब-3					

मुलांनो :वरील यादी केलेल्या संख्या समजून घेऊन कुटुंबातील झालेल्या बदलाबद्दल वर्गामध्ये चर्चा करा.

कृती -7 विभक्त व अविभक्त कुटुंबातील प्रमुख लक्षणाची यादी करा.

विभक्त कुटुंब	अविभक्त कुटुंब

माझे अध्ययन असे आहे (मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश- 2 इतिहासाची मुलतत्वे

अध्ययन निष्पत्ती 2- इतिहासाचा आधार इतिहासाचा मूल आधार समजून घेणे.

मुलांनो :इतिहासाबद्दल समजून घेऊया.आमच्या पूर्वीचे लोक कसे होते? काय करत होते? त्यांनी आमच्यासाठी काय देणगी दिली आहे? हे सर्व समजून घेण्यालाच इतिहास म्हणतात.हा इतिहास त्यांनी कसा रचला होता हे कृतीकरताना आम्हाला समजून येईल.

अध्ययन पत्रक 2

कृती १ :माझ्या शाळेबद्दल मला किती माहिती आहे? मुलांनो, तुमच्या शाळेबद्दल तुम्हा भरपूर विषय माहित आहे ना!त्याच्याबद्दल समजून घेऊ.

तुमच्या शाळेचे चित्र काढून माहिती लिहा.

मुख्याध्यापकाचे नाव _____

शिक्षकांची संख्या व नाव _____

मुलांची संख्या _____

खोलीची संख्या _____

शाळेचे ठिकाण (ग्राम सर्वे नंबर) _____

शाळेमधील (सुखसोयी (ग्रंथालय) कॉम्प्युटर लॅब) _____

खेळाचे मैदान _____

इतर माहिती _____

कृती 2- शाळेचा इतिहासाचे मूळ समजून घेऊ.

या आमच्या शाळेची आताची माहिती वर समजून घेतली होती ज्या वेळी आमची शाळाप्रारंभींअशी नव्हती त्यावेळी कशी होती हे समजून घेऊ त्यामध्ये कशी सुधारणा होत गेले त्याचे दाखले आम्ही पाहू शकतो.

माझी शाळा प्रारंभ झाली त्यावेळी कशी होती याच्या माहितीची यादी करूया.

शाळा चालू झालेले वर्ष _____
शाळेचे उद्घाटन केलेली व्यक्ती _____
पहिल्या शाळेच्या मुख्याध्यापकाचे नाव _____
शाळा प्रारंभ झालेल्या शिक्षकांची संख्या व नाव _____
शाळा प्रारंभ झाली त्यावेळीची मुलांची संख्या _____
शाळा प्रारंभ झाली त्यावेळीची खोलीची संख्या _____
शाळेचे ठिकाण (ग्राम सर्वे नंबर) _____
शाळा प्रारंभ झालेल्या वेळच्या सुखसोयी _____

शाळेच्या सुरुवातीपासून आतापर्यंत झालेला बदल

सूचना :-ही माहिती मिळण्यासाठी जुने विद्यार्थी ज्येष्ठ नागरिक, पालक , शिक्षक, शाळेचा नामफलक जुने फोटो साहाय्य घेतो शकतो.

कृती 3- शाळेच्या इतिहासावर चर्चा करू.

मुलांनो,

- मुले शाळा प्रारंभी कशी होती? याची माहिती कशी संग्रह केली
- तुम्हाला कोण कोण मदत केले

शाळेच्या आरंभाची माहिती समजून घेण्यास गावचे ज्येष्ठ नागरिक शिक्षक शाळा दाखल्याची नाम फलक जुने हजरती ते सहाय्य झाले असेल शाळा आरंभापासून आतापर्यंत खूप बदल झालेला आम्ही पाहिलेला आहे.

अध्ययन पत्रक 3

मुलांनो,

कृती :1 चित्र पाहून ओळखू या व नाव देऊया?

वरील दाखले आणि व्यक्ती शाळेच्या इतिहासाचा आधार आहे तसेच आमचे पूर्वज कसे जीवन चालवत होते कुठल्या कुठल्या घटना घडल्या कोण कोण पुढाकार घेतला हे सर्व कसे माहिती झाले शाळेचा इतिहास समजून घेतल्या सारखे आमच्या पूर्वजांच्या बदल समजून घ्यायला कोणत्या वस्तू सहाय्य केल्या पाहू.

कोणत्या वस्तू इतिहासाच्या रचनेमुळे आधार झाले आहे चर्चा करा.

कृती 2 इतिहास रचलेला सहाय्य झालेल्या दाखल्यांची यादी करा.

कृती 3 आमच्या आजूबाजूचे बहुतेक स्मारक स्तंभालेख आणि इतर अवस्थेत पाहायला मिळतात याचे आम्ही का रक्षण करावयाचे याची चर्चा करा.

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 3- कालगणना

अध्ययननिष्पत्ती-3 इतिहासातील कालगणना विशेष वेगवेगळ्या नावाने ओळखणे.(शतक, शतमान, सामान्य शके आणि सामान्य शक पूर्व)

सांगा पाहू मुलांनो...!

365 दिवसाचे किती वर्ष?

दशक म्हणजे किती?

शतक म्हणजे किती ?

या प्रश्नांची उत्तरे द्या

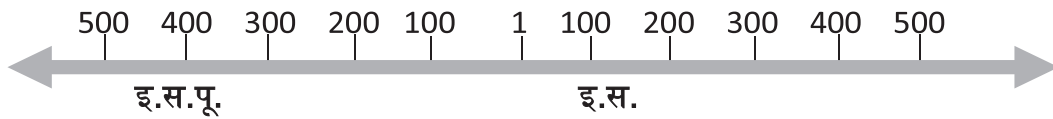
दश म्हणजे किती वर्षे?

शतक म्हणजे किती वर्षे?

शतक म्हणजे-----

माहितीसाठी -

इतिहासामध्ये कालगणना फार महत्वाची आहे. आम्ही 365 दिवसाला 1 वर्ष म्हणतो होय ना?तसेच 10 वर्षाला दशक म्हणतो 100 वर्षाला एक शतक किंवा शतमान असे म्हणतो हजार वर्षाला सहस्रमान म्हणतात.सा.श.पू.म्हणजे सामान्य शके म्हणून समजावून घेणे.या अगोदर ख्रिस्तपूर्व आणि ख्रिस्त शके म्हणून वापर करत होते.

अध्ययन पत्रक -4

कृती:1 शतमान याचा अर्थ समजावून घेऊ.

मुलांनो,आज आम्ही कोणत्या शतमानमध्ये आहोत. एक शतमान म्हणजे 100 वर्षे उदाहरणात इ.स.1 ते 100 वर्षे एक शतमान म्हणून ओळखतो.तसे झाले तर एकविसावे शतक कोणत्या वर्षापासून चालू होते. शेवट कोणत्या वर्षामध्ये होतो खालील पुस्तकामध्ये वर्ष दिले आहे ते कोणत्या शतकांमध्ये येतात ओळखू या?

01.01.1901

31.12.2000

19 वे शतक

20 वे शतक

21 वे शतक

वर्ष	शतक
इ.स.1947	20 वे शतक
इ.स.2021	
इ.स.1885	
इ.स.1600	
इ.स.1550	
इ.स.1951	

अध्ययन पत्रक 5

कृती 1 : काळानुरूप लिहूया.

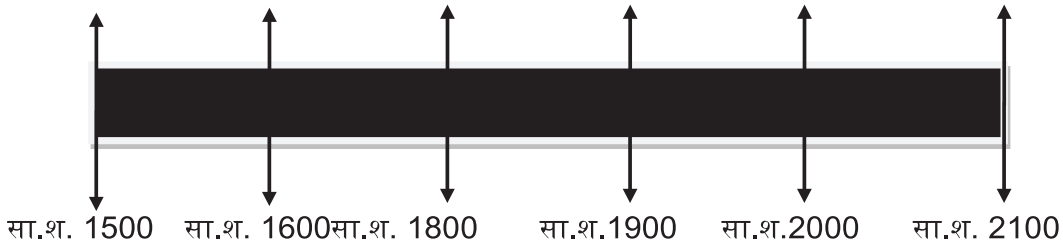
1. खालील घटना काळाक्रमानुसार लिहा.

- तुम्ही जन्मलेले वर्ष
- भारत स्वतंत्र झालेले वर्ष
- तुम्ही शाळेमध्ये प्रवेश घेतलेले वर्ष
- भारतातील पहिले स्वातंत्र्य चळवळीचे वर्ष

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

कृती 2 खालील घटनाक्रम कालरेषेमध्ये लिहा

1. तुम्ही जन्मलेले वर्ष
2. भारताला स्वातंत्र्य मिळालेले वर्ष
3. भारतातील पहिले स्वतंत्र चळवळीचे वर्ष
4. तुम्ही शाळेत प्रवेश घेतलेले वर्ष?

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 4 - प्रारंभिक समाज

अध्ययन निष्पत्ती 4 – शिकारी व अन्न गोळा करणाऱ्या समाजात आहार साठविण्याच्या पद्धती आणि वापरत असलेली हत्यारे याबद्दल सांगणे.

मुलांनो, माझ्या कुटुंबाबद्दल यापूर्वी मागील अध्ययनांशामध्ये समजून घेतला आहे. मागच्या काळामध्ये लोक कसे होते? काय करत होते? हे समजून घेऊया.

अध्ययन पत्रक - 6

कृती: 1 चित्र पाहून बोलूया

मुलांनो, मी आता तुम्हाला खालील चित्र दाखविले तुम्ही ते पाहून तुम्हाला काय वाटतं ते सांगा पाहू.

चित्र क्र. 1

चित्र क्र. 2

वरील चित्र पाहून तुम्हाला काही प्रश्न विचारतो त्यावर तुमचा अभिप्राय सांगा.

1. शिकारी आणि सामान्य कुटुंबातील माणसं आहाराचा संग्रह कसे करत होते आहार कोठून मिळवत होते?
2. मनुष्य कोणत्या प्रकारचे कपडे घालत होते त्यांनी असे कपडे का घातले आहेत ?
3. मानवाने कोण कोणते शस्त्र वापरले आहेत व ती का वापरतात ?
4. चित्रात लोक काय करत आहेत?
5. शिकारी आणि सामान्य लोकांच्या मधील आहार सेवनाची पद्धतीमधील तुलना व फरक सांगा.
6. शिकारी व सामान्य माणूस वापरत असलेले शस्त्रे त्यांची तुलना व फरक सांगा.

कृती: 2 जीवनशैलीची यादी करून चर्चा करा.

शिकारी व सामान्य मनुष्य यातील जीवनशैलीतील फरकाबद्दल चर्चा करा.

क्षेत्र		
आहार		
कपडे(वस्त्र)		
शस्त्रे		
राहत असलेले ठिकाण		

अध्ययन पत्रक 7

कृती 1 - कथा वाचा आणि चर्चा करा.

मुलांनो, कथा वाचूया हजार वर्षापूर्वी जंगलामध्ये लोकांचा समुदाय राहत होता.निवासासाठी ते गुहा आणि दगडी कडे,कपारीवर अवलंबून होते.ते हरण,ससा,गेंडा आणि इतर प्राण्यांची शिकार करत असत.नदी आणि सरोवरामध्ये मासे धरत होते.जंगलातील मध गोळा करत होते.फळे काढणे,कंदमुळे खोदणे,धान्यासाठी अरण्यातील गवत कापणे हा प्रमुख उद्योग होता.या गटामध्ये गीता नावाची बारा वर्षाची मुलगी होती.एके दिवशी ती जंगलामध्ये अन्न गोळा करण्यासाठी गेली असता सापाने तिच्या तिच्या पायाला दंश केला पायाची दुखापत बरेच दिवस बरी होत नव्हती.त्यामुळे ती खूप आजारी होती. ती कुठे ही जात नव्हती. त्यामुळे समाजातील तिला इथेच सोडले आणि निघून गेले.आम्हाला येथे अन्न मिळत नाही.नद्या सरोवरे कोरडी पडली आहेत.जंगलातील प्राणी ही अन्नासाठी व पाण्यासाठी इतर ठिकाणी स्थलांतर करत होते त्यामुळे कोणतीही शिकार मिळत नव्हती.जंगलातील सर्व फळे देखील संपलेली होती. त्यामुळे आमचे जगणे खूप कठीण झाले होते.मरणाच्या वाटेवर असलेल्या या मुलीला जंगलात एकटी कशी सोडावी याचं काही ना फार वाईट वाटत होतं. काही दिवस इथेच आम्हाला त्रास होणार आहे असे जर तिच्या आईने सांगितले.मी सकाळी खूपच स्वादिष्ट फळे पाहिली आहे त्या खाऊन आपण येथे चार दिवस राहू शकतो.पण काही लोक त्याला संमती दर्शविली नाही.पण काहीनी दर्शविली. त्यांनी आम्ही इथेच राहतो इतर लोक निघून गेली. या जंगलात फक्त कांही लोक राहिले.ते सर्वजण एकाच निर्णयावरून थांबले गटातील लोक दुसऱ्या जंगलात गेले गीता आणि तिच्या आईबरोबर पाच लोक राहिले.रात्रीच्या वेळी गीताला खूपच वेदना होत होत्या.तिने लाकडाची साल घेऊन स्वतःच्या जखमेवर बांधली.सकाळी उठल्यावर वेदना कमी झाल्या होत्या.त्या झाडाची साल तिला वेदना मुक्त होऊन तिला झालेल्या त्या आजारावर स्वतःच इलाज शोधून काढला.आपल्या आईला त्या झाडाच्या गुणधर्माबद्दल वर्णन करून सांगितले.

या कथेवरून हे समजून येते की ही कथा काल्पनिक असली तरी असल्या घटना मागील काळामध्ये घडत होत्या. प्राणी आणि मानव आहारासाठी एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी स्थलांतर करत होते आणि कधी फळे लागतात. त्या वेळी परत येत होती. ते कधीही एका ठिकाणी कायम राहत नव्हते.

समुदायातील लोकांनी गीताला त्याठिकाणी सोडून जाण्याचे कारण काय होते सांगा?

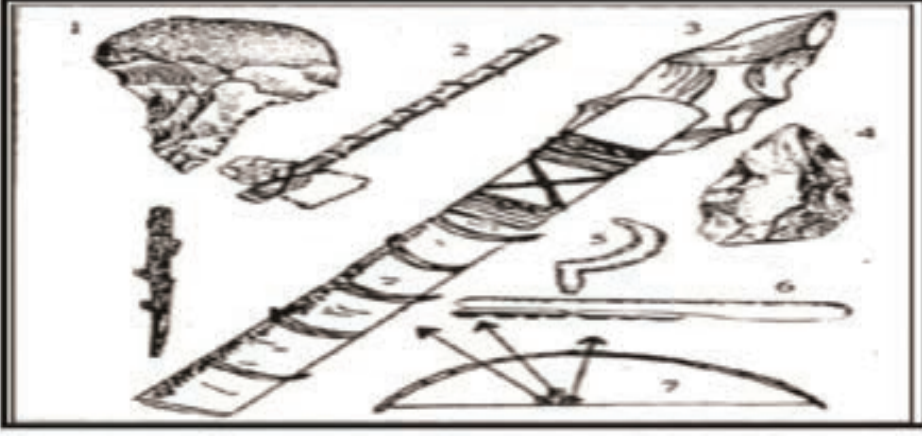

अध्ययन पत्रक- 8

कृती : 1 खालील चित्रातील शस्त्रांना नावे द्या आणि ती कशासाठी वापरतात ते लिहा.

चला जाणून घेऊया शिकारी आणि सामान्य लोकांच्या जीवनशैलीबद्दल आमच्याकडे अनेक आधार संकेत सापडतात उदाहरणार्थ दगडी अवजारे उपलब्ध आहेत. दगडावर काढले जाणारे चित्रे गुहेमध्ये सापडलेली मानवाची व प्राण्यांची हाडे

कृती : 2 सध्या असे शिकारी तुम्ही पाहिले आहेत का? असतील तर कोठे आहेत तुमच्या घरच्या सदस्यांची व शिक्षकांशी चर्चा करा.

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेले अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश - 5 मानवातील बदल

अध्ययन निष्पत्ती 5 – मानवातील टप्प्याटप्प्याने झालेले बदल समजून घेणे.

अध्ययन पत्रक- 9

कृती 1 मुलांनो,आम्ही सकाळी नाष्टा,दुपारी जेवण करतो.भूक लागते त्यावेळी जेवण करतो.आम्ही कडधान्ये पालेभाज्या आणि फळे खातो त्याची नावे लिहा.

अ.क्र.	कडधान्ये	भाजीपाला	फळे	इतर
1				
2				
3				
4				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				

आपण वरील कोणते पदार्थ जंगलातून आणतो ते ओळखून लिहा.

- वरील काही जंगलातून आणत नाही तरी ते कोण पिकवतो?

- पिकेपिकवण्यासाठी आवश्यक घटकांची यादी तयार करा.

- ही पिके पिकवण्या साठी आम्ही केव्हा असे शिकलो हे या वर्गामध्ये चर्चा करूया.

ही शेती कशी केव्हा करायची हे आपण या वर्गात चर्चा करू.

हजारो वर्षे आमचे पूर्वज अरण्यात राहत होते त्याने त्याच्या आहारासाठी कंदमुळे आणि शिकार करून ते पोट भरत होते हळूहळू ते धान्य फळे या मालाचा साठा करून पुढील काही दिवसासाठी साठा करावयास शिकले परंतु त्यांनी हजारो वर्षे शेती आणि धान्य पिकवून शिकले नाहीत परंतु शेतीमध्ये पिके पिकविणे कधी शिकले हे समजून घेणे साध्य आहे पण हे समजण्यासाठी आपणाला कथा दिलेली आहे

अध्ययन पत्रक - 10

बळीगिरीरंगण बेटातील बंडीपूर अरण्यामध्ये हजारो वर्षांपासून आदिवासी राहत होते.त्यांनी शेती कशी केली याची परीकथा वाचूया.

आदिवासी राहत असलेल्या शेताच्या बाजूला एक जंगल होते त्या शेतामध्ये बाजरी ज्वारी मका हिरव्या पालेभाज्या आणि फळे होती तेथे भरपूर प्राणी होते त्यांनी वारंवार शिकार करत होते.आदिवासी मुले मुली निशा,कमल, माया चाफ्याच्या झाडा जवळ भोपळ्याचे बी फोडून खाताना वरून वाघाची डरकाळी ऐकू आली त्यावेळी त्या भोपळ्याच्या बिया तेथेच टाकून पळून गेल्या ते पावसाचे दिवस होते थोड्या दिवसांनी त्यांनी टाकलेल्या जागी पाहिले त्यांना वाटले आम्ही टाकलेल्या बिया

पक्षांनी खाल्ले असतील असे मीनाने सांगितले.त्यावेळी संपूर्ण परिसराची पहाणी करून निदर्शनास आले. त्या बियांना कोंब आलेले दिसले आम्ही खाऊन टाकलेल्या बियांना त्यांनी तिथेच भोपळ्याच्या बियांना कोंब आलेले पाहून त्यांनी चर्चा केली.

कृती 1 :पहिल्या वेळी

त्याने काय चर्चा करत होते जर तुम्ही त्याच्या जागी असता तर बियांना कोंब आलेले पाहिला असता तर तुम्ही काय केला असता?

या ठिकाणी भोपळ्याच्या बिया ऐवजी दुसऱ्या बिया आणून घातल्या तर कसे असेल असे मी विचारले दोघे जण पळत जाऊन आईला विचारले आई आम्हाला थोडी बाजरी दे असे सांगितले.आई बाजरी देत म्हणाली,बिया खूप लांबून कष्टाने आणल्या आहेत.यावर्षी जरा बाजरी सापडल्या आहेत.त्या नाश करू नका असे तिने सांगितले.

अतिशय आनंदाने कात्तम्मा आणि लाचियमीने चार चार बाजरीच्या बिया पेरल्या.पण भोपळ्याचे वेल मात्र खूप छान वाढत होते.एक आठवड्यानंतर पेरणी केलेल्या बाजरीच्या बियांना खत घातले त्यावेळी पक्षी दिसले नाहीत.त्याला पाणी घातले.चार दिवसानंतर पाहतो तर आश्चर्य! बाजरीचे कोंब जमिनीतून बाहेर

येत होते.ते पाहून मुलांच्या आनंदाला सीमा राहिली नाही.दिवसेंदिवस भोपळ्याचे वेल वाढत होते. दोघीजण निरीक्षण करत होत्या.तीन महिन्यानंतर फुले आली आणि त्याला भोपळे लागलेले त्यांना दिसले ते पाहून मुलीनाचू लागल्या.मोठे झालेले भोपळे घेऊन घरी आले एक दोन महिन्यात बाजरीचे पीक मोठे भोपळे पाहून आनंदाने पाहिले बाजरीच्या पिकाच्या कणसाला हात लावून आनंदी झाल्या.

आम्ही पीकवून पीक आल्यामुळे खूप आनंद झाला.हे पिक दाखविण्यासाठी आई वडिलांना बोलावून घेऊन गेले.ते पाहून मुलांचा अभिमान वाटला.जर आपण असे केले तर आपल्या मुलाबाळांचे जीवन सुखी समाधानी होईल आम्ही जंगलात असतो तसा वापर करून घेतला तर आमचे कष्ट कमी होतील असे ते म्हणाले

कृती 1 :आई-वडील, आजी –आजोबा यांच्याकडून काय काय शिकलो.मित्रांबरोबर चर्चा करून उत्तर दे

पुढे त्यांनी काय केले नाही पाहिजे ?

आता एका विषयावर चर्चा करू या

कृती 3: शेती

या कथेमध्ये असल्याप्रमाणे आपण वाढलो. ही छोटी सुंदर घटना असली तरी मानव शिकार्यापासून ते शेतकरी होण्यास शेकडो वर्षे लागली. एवढ्या वर्षांमध्ये टप्प्याटप्प्याने शेती करण्यास त्याने काय काय शिकले असले पाहिजे. ते सांगा?

उदा. पिक पिकविण्यास व फळझाडांच्या जागेची निवड करणे एक उदाहरण देऊन यादी करा.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

कृती 4: पीक पिकविण्यासाठी -----

वस्तू	प्राणी	करावयाची कामे

भटके जीवन पासून स्थिर जीवन

पीक पिकविण्यासाठी सुरुवात झाल्यापासून मानवाच्या जीवनामध्ये बदल कोणते विचार करा.

सहावी वर्गातील पिंकी टीव्ही पहात असलेल्या बसलेल्या आजोबाला हात धरून ओढू लागली. आजोबा तुम्ही सारखे टीव्ही पाहत बसता मला एक शंका विचारायची होती विचारू?

आजोबा:- टीव्ही बंद करून, काय विचारायचे ते विचार. आजोबानी हळूच म्हटले.

पिंकी :- आजोबा,जंगलात शिकार करणारे पूर्वज शेती कसे करायला शिकले आणि गावे कशी तयार झाली मला माहित नाही.

पिंकी :-आजोबा,शेती करायला सुरुवात केल्यानंतर भटक्या लोकांमध्ये काय काय बदल झाला? पिंकीने पुन्हा प्रश्न केला.

पिंकी : आजोबा तुम्ही सांगा मी ऐकते.

कृती 5

भटक्या माणसाने शेती करायला सुरुवात केली तेव्हा त्याच्यात काय बदल झाला वरील प्रश्नाच्या उत्तरात आपल्या समवयस्कराशी बोला आणि खाली तुमचे उत्तर लिहा आणि पिंकीला मदत करा.

--

तुमचे उत्तर पिंकीपेक्षा आजोबाना जास्त उपयोगी नाही का?

आजोबा : भटका माणूस एका ठिकाणी किती महिने राहिला पाहिजे?

पिंकी : कमीत कमी पिक येईपर्यंत चार महिने तो ठीथे राहिला पाहिजे.

आजोबा : ते कुठे राहायचे?

पिंकी : राहायचे म्हटले तर पाणी पाहिजे,जंगलामध्ये सपाट जमीन व पाणी,माती असलेल्या ठिकाणी रहावयास पाहिजे.तेथे रहावयाचे म्हटले तर त्या ठिकाणी गुहा,झाडांची सावली असायला पाहिजे.होय ना?

आजोबा:होय,शेती करण्याच्या शेताजवळ पिकांचे संरक्षण करण्यासाठी त्या ठिकाणी राहायला पाहिजे तसेच धान्ये पिकवण्यास शिकल्यामुळे आहारासाठी लांब जाण्याची गरज भासली नाही.त्यासाठी गुहा झोपडी बांधत ते लोक घरे बांधायला शिकले.

पिंकी : हे सर्व शिकण्यासाठी हजार वर्षे लागली असतील?

आजोबा : होय,आज एका ठिकाणी राहून शिकारीला जाऊन येत ते त्यांना माहीत झाली.कंदमुळे,फळे,मध हे सर्व गोळा करून शेती केलेल्या ठिकाणी परत येत होते.

पिंकी: ते वाचलात का शेती करण्यासाठी कशाची गरज आहे.शेतीला लागणाऱ्या आजच्या काळातील शेतीच्या साधनांची यादी करण्यास पिंकीला मदत करा.

कृती 6 शेतीला पाहिजे असलेली उपकरणे	
जुन्या काळातील शेतीची उपकरणे	आजच्या काळातील शेतीची उपकरणे

पिंकी : पिके पिकविण्यासाठी साहित्याची गरज नाही का? आजोबा हे पीक घेण्यासाठी अनेक साहित्यांचा वापर करून शेती पिकवता येते का?

आजोबा : त्यासाठी वेगवेगळ्या साहित्य तयार करणारे सर्वजण एकमेकावर अवलंबून असतात. एकमेकाला सहाय्य करत.त्यामुळे सर्वजण एका ठिकाणी राहू लागले.त्याबरोबर शेती कामे करत असत एवढच.

पिंकी :जनावरे पाळणे,गायीचे दूध काढणे,बैल,मेंढ्या,,शेळ्या,मांजर,कुत्रे पाळणे उद्योग सुरू केले.

आजोबा :किती माहिती सांगशील पिंकी पुढे.

पिंकी : इथे भटके जीवन जगणारा मनुष्य पाणी सुपीक जमीन असणाऱ्या ठिकाणी तो शेती करण्यासाठी राहू लागला.

आजोबा :त्यानंतर

पिंकी:एकमेकास साहाय्य करून घरे बांधून राहू लागले.त्यामुळे भटके जीवन जीवनाचे एकच ठिकाण अनेक जण राहण्यामुळे खेड्यांचाजन्म झाला.

आजोबा:होय,पिंकी मी टीव्ही मध्ये सिनेमा पहात होतो तू मला रागावून बोलून घेतलीस बघितलीस तूच सगळ्या प्रश्नांची उत्तरे दिलीस मी प्रश्न विचारलं तेवढे तेवढे उत्तरे दिलीस.

पिंकी :हो दोघानांही सांगितली आहे.दोघेही हसले.

सूचना :मानवाला लोखंडाचा शोध कसा लागला या मध्ये काय बदल झाला आहे हे शिक्षकाबरोबर चर्चा करा व समजून घ्या.

अध्ययन पत्रक 11

कृती : 1 कंदमुळे खाऊन शिकार करून जीवन जगण्यापासूनचे खेड्यांमध्ये राहूपर्यंत माणसाचा विकास कसा झाला आहे त्याचे विवरण करा.

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांशया खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन 6 नागरिकत्व

अध्ययन निष्पत्ती 6 - जगात नदीच्या काठावर उदयास आलेल्या संस्कृतीची नावे सांगणे आणि सिंधू संस्कृतीचे वर्णन करणे.

मनुष्य प्रथम शिकार करत होता. शिकार करून आहाराचा संग्रह करून जीवन जगू लागले हळूहळू तुझा काळ पुढे गेला तस तसे हजारो वर्षांनंतर ते एका विशिष्ट ठिकाणी स्थायिक झाले आणि संघटित होऊन शेती करू लागले. त्यानंतर शेतीचा विकास होत गेला आणि छोटी छोटी गावे अस्तित्वात आल्यावर त्या काळात त्यांच्या वस्तू आणि सामुग्रीची देवाणघेवाण सुलभ करण्यासाठी शहर हळूहळू उदयास आली.

आपण काही शहरांच्या स्थितीबद्दल बोलतो. तेव्हा आपण शहराची रचना, उदय, व्यापार, कला यावर लक्ष केंद्रित करतो.

मुलांनो, तुम्ही मोठी गावे व शहरे पाहिला आहेत काय?

- शहरात कोणकोणत्या सोयी असतात?
- हे शहर कसे निर्माण होते सांगू शकाल का?

अध्ययन पत्रक - 12

खालील नकाशा पहा. जगातील संस्कृतीचा परिचय करून घेऊया.

प्राचीन जगातील संस्कृती

कृती : 1 वरील नकाशाचा उपयोग करून जोड्या जुळवा.

संस्कृती

1. इजिप्त संस्कृती
2. हरप्पा संस्कृती
3. मेसापोरेमिया संस्कृती
4. रोमन संस्कृती
5. चीन संस्कृती

नद्या

1. सिंधू नदी
2. नाईल नदी
3. युफ्रेटस व रैग्रीस नदी
4. यांग ते व होयांग हो नदी
5. शबर नदी

कृती :2 वरील नकाशाचे निरीक्षण करा.ही शहरे नदीच्या काठावर का वसलेली आहेत?

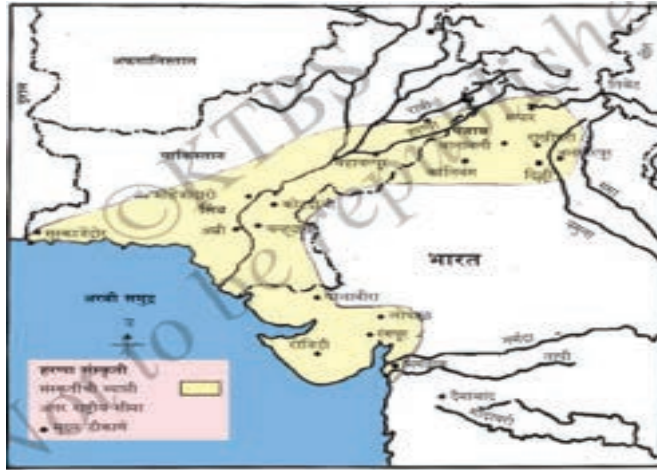

सिंधू संस्कृतीबद्दल समजून घ्या घेऊया.

अध्ययन पत्रक-13

कृती :1 खालील नकाशाचे निरीक्षण करा.सिंधू संस्कृतीतील असलेल्या नद्या व शहराची यादी करा.

नद्या _____

अध्ययन पत्रक – 14

कृती :1 सिंधू संस्कृतीमधील शहरे आणि आजची शहरे.

मुलांनो :तुमच्या जवळपास असलेल्या शहराच्या समस्या तसेच तुम्ही भेट दिलेल्या शहराच्या प्रमुख समस्यांची चर्चा करा.

तुम्ही शहराला भेट दिल्यानंतर गटारांची व्यवस्था, कचऱ्याची विल्हेवाट व शहराची रचना याबद्दल तुम्हाला काय वाटते?

खालील चित्रे पहा आणि मोहेंजोदारो शहरांच्या विकासाबद्दल चर्चा करूया.

या चित्रामध्ये काय आहे सांगू शकता ?

हे हडप्पा आणि मोहेंजोदारो शहरातील रचनेचे चित्र आहे. हे पाहिल्यानंतर तुम्हाला काय वाटले ? त्यावेळच्या काळातील शहराची रचना आणि आताच्या कालातील तांत्रिक युगातील शहराच्या समस्या सोडवू शकतो. हे मुलांना समजते. उदाहरणात रुंद रस्ते, मोठ्या गटारीची व्यवस्था, घरांची रचना त्या बांधण्यासाठी वापरलेल्या वस्तू इत्यादी एकंदरीत आमच्या पूर्वजांचे अप्रतिम शहराचे नियोजन आणि स्वच्छतेची काळजी आजही आदर्श आहे.

अध्ययन पत्रक- 15

कृती - १ चित्रे पाहूया आणि बोलूया

पुजारी दगडी मूर्ती

नर्तकीची लोखंडी मूर्ती मनी काम आणि दागिने तयार करणे.

भारत सरकार व कर्नाटक सरकारच्या राजमुद्रा तुम्हाला कोठे कोठे दिसतात या राजमुद्रांचा उपयोगाची यादी करा.

वरील चित्र दिसत आहे ते हडप्पा संस्कृतीमधील प्रमाणित राजमुद्रा आहे. ही राजमुद्रा हडप्पा काळात कोठे कोठे उपयोग करत होते, विचार करा.

ही वरील चित्रे पाहतो तेव्हा आम्हाला या राजमुद्रा काय सुचवितात विचार करा. शिक्षकांसोबत चर्चा करा.

अध्ययन पत्रक-16

कृती 1: मुलानो, कालांतराने या संस्कृतीमधील शहरे कमी होऊ लागली आहेत याला कारण काय असेल विचार करा.

सिंधू संस्कृतीपासून आपण काय शिकलो ?

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 7 – वैदिक काळ

अध्ययन निष्पत्ती 7 - वेदकाळाचा उदय आणि वेदकाळाचे वर्णन समजावून घेणे.

मुलांनो : आताच आपण अनेक संस्कृतींचा उदय आणि ऱ्हास याबद्दल शिकलो आहोत. या संस्कृतींच्या विकासाबरोबर भारतातील वेद लिहिले.त्या काळात आम्ही वेदकाळ म्हणून ओळखतो.या आमचे अजय आणि सुमंत हे दोघे काय बोलत आहेत आम्ही देखील ते काय बोलत आहेत विचारूया

सुमंत:अरेरे अजय इथे आहेस तुमचे आजोबा काल एक म्हण सांगितली होती.

अजय :होय,कोणती म्हण सांग पाहू.

सुमंत: मला माहित नाही.माझे आजोबा सांगत होते.

अजय :म्हणजे तुझे आजोबा उत्तर सांगितले नाहीत.

सुमंत: नाही मी ऐकलं आहे ही म्हण म्हणजे काय? वेद म्हणजे काय? वेद म्हणजे लोकांनी त्यांच्या अनुभवातून मांडलेला विचार म्हणून सांगितले होते. वेद म्हणजे तेवढे मला माहित नाही चला आपल्या शिक्षकांना विचारूया

अजय :होय,खरं आहे आज आम्ही शिक्षकांना विचारून समजून घेऊया

शिक्षक :व्वा ! काय बोलत आहात दोघेजण?

अजय आणि सुमंत: काही नाही सर, वेद म्हणजे काय म्हणून तुम्हाला विचारू या म्हणून बोलतआहोत

शिक्षक :होय मी तुमच्या मागे राहून तुमचे सर्व ऐकलो आहे खूप छान तुम्ही चांगली चर्चा करत आहात.बर चला आम्ही सर्वजण वेद म्हणजे काय ? त्यांचा इतिहास त्या काळातील लोकांच्या जीवना बद्दल थोडी माहिती घेऊया.

मुलांनो :वेद म्हणजे ज्ञान सुमारे इ.स. पूर्व 1500 ते 600 काळात ऋग्वेद यजुर्वेद सामवेद आणि अथर्ववेद या चार ग्रंथांची रचना केली. या काळाला वेदकाळ म्हणतात. ऋग्वेद काळाला पूर्व वेदकाळ म्हणून ओळखला जातो. ऋग्वेद काळानंतर उत्तर वेद म्हणून ओळखला जात असे. ऋग्वेद काळात कुटुंब हे समाजाचे मूलभूत घटक होते एकत्र कुटुंब व्यवस्थेत स्त्रियांना समान दर्जा दिला जात असे आणि विधवा विवाह पद्धती होती. राजकारणामध्ये स्त्रियांना सहभागी होण्याची मुभा होती त्या काळात पशुपालन व्यवसाय होता.गुरेढोरे ही महत्त्वाची संपत्ती मानली जात असे.पशुधनासाठी खूप संघर्ष होत असे. त्यावेळी लोखंडाबरोबर कास्य आणि तांब्याची शस्त्रे वापरत होते. त्यातून ती स्वतःची प्रगती करून घेत होते. राजकारभार वंशपरंपरागत असला तरी तो वंशपरंपरागत नव्हता. सभा समिती,रीतिरिवाज पद्धती या प्रमुख राजकीय संस्था होत्या. ते इंद्र, पाऊस, वायू, सूर्य, चंद्र, अग्नी, भूमीया नैसर्गिक शक्तीचे उपासक होते. काळ बदलला म्हणून यजुर्वेद, सामवेद आणि अथर्ववेद काळामध्ये लोक गंगानदीच्या मैदानावर आले. या काळात आपणाला अनेक बदल दिसून येतात.ती म्हणजे राजकारभारात राजाचा बालेकिल्ला असल्याने परिषद समित्यांचे महत्त्व कमी होत गेले.

समाजात वर्ण आश्रम व्यवस्था राबवली, महिलांना शिक्षण आणि राजकीय क्षेत्रात पासून वंचित ठेवले आहे सती जाणे बालविवाह बहुपत्नी पद्धती प्रारंभ झाली. धार्मिक विधी कार्यक्रम कमी होत गेली यज्ञ मंत्र जास्त झाली यज्ञामध्ये दूध, तूप व धान्याचा वापर केला जात असे. वर सांगितल्याप्रमाणे ब्राम्हण भगवान विष्णु भगवान शिव यांच्या उपासना प्रमुख झाली.

वर सांगितल्याप्रमाणे वेदांमध्ये सांगितलेल्या रीतिरिवाजानुसार जीवनक्रम लोक जगत होते हे वेद त्या काळामध्ये लोक सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक आणि धार्मिक जीवन समजून घेण्यास मदत झाली होती.

मी आपणाला वेदाबद्दल सांगत आहे मी तुम्हाला एक छोटे काम सांगत आहे सर्वजण पाठ्यपुस्तक तुमच्या कुटुंबातील सदस्य मित्र यांची मदत घेऊन खालील कृती करूया. माझी मदत पाहिजे असेल तर सांगा मी केव्हाही तुम्हाला मदत करावयास तयार आहे

अध्ययन पत्रक 17

कृती – 1 मुलांनो : पूर्व वेद आणि उत्तर वेद काळामध्ये प्रमुख फरकाची यादी करा.

पूर्व वेदकाळ	उत्तरवेदकाळ

कृती - 2 उत्तर वेद काळात आहाराची टंचाई निर्माण झाली कारणे काय सांगा ?

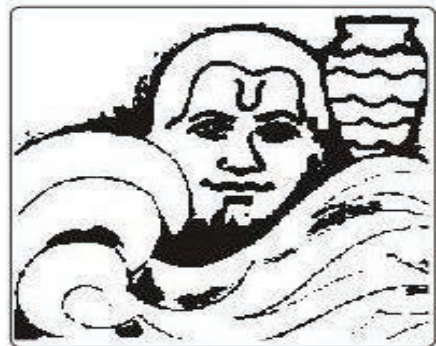
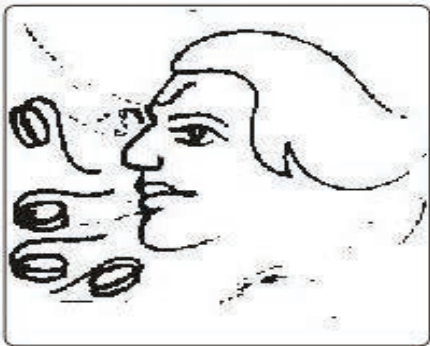
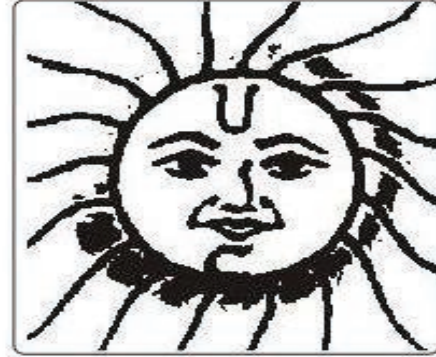

कृती-3 खाली दिलेली विचार सत्य अथवा असत्य हे शोधून लिहा.

अ.नं.	विचार	
1	वेदांमध्ये पशुपणाला खूप महत्त्व होते.	
2	उत्तर काळात महिलांना चांगले स्थान मान होता.	
3	ऋग्वेद काळामध्ये महिलांना दिलेले स्थान वैशिष्ट्यपूर्ण होते.	
4	उत्तर वेदकाळात यज्ञामध्ये प्राण्यांचा बळी देत होते.	
5	उत्तर वेदकाळात रामायण आणि महाभारत काव्याची रचना झाली.	

कृती - 4 वेदकाळातील काही काल्पनिक चित्रे दिली आहेत त्यांना रंगवा व नावे द्या. चर्चा करा.

कृती- 5 या ठिकाणी वेदकाळातील गुरुकुल शिक्षण पद्धतीचे काल्पनिक चित्र दिलेली आहे त्याला रंग लावा आणि तुमच्या शाळेची शिक्षण पद्धती व त्या वेळची व्यवस्थेबद्दल लिहा.

मी हे शिकलो आहे (मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांशया खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययनांश 8 - नवीन धर्माचा उदय

अध्ययन निष्पत्ती 8 - नवीन धर्माच्या उदयाची कारणे मुद्दे आणि बौद्ध जैन धर्मातील धर्माबद्दल समजावून घेणे.

इतिहासाच्या संदर्भावरून -

मगध

सा.श.पू.6व्या शतकाच्या पूर्वार्धात आलेल्या गुरांच्या व्यापार्यांनी गंगा नदीच्या तीरावर शेती व्यवसायास प्रारंभ केला.त्याच प्रदेशात लहान मोठी राज्ये उदयास आली. त्यांच्याविषयी जनपदावरून माहिती समजली त्यातील 16 प्रबल जनपदांना महाजनपद म्हणून संबोधले जाते.या 16 जनपदांमध्ये (मगध,अंग,वज्जे,मल्ह,काशी,वत्सव,कोसल, चेदी,पांचाल,अशितका,अवंती,थोरसेन,कुरु,मत्स,गांधार, कंभोज) मगध साम्राज्याच्या इतिहासातील धोरणांमध्ये महत्त्वाचे स्थान वर्णिले आहे.

अध्ययन पत्रक 18

कृती 1- तुमचे गाव किंवा सभोवतांच्या परिसरात स्थलांतरित झालेल्या लोकांची माहिती गोळा करा आणि वर्गात चर्चा करा.

मगध साम्राज्य

मगध एका जनपदापासून मोठे साम्राज्य म्हणून उदयास आले.याला कारण म्हणजे या प्रदेशात मिळणाऱ्या लोखंडाचे खनिज होय.पुढे हेच कृषी व्यवसायाच्या वाढीसाठी सहाय्यक झाले.याचा परिणाम म्हणजे खेड्यांचा व्यावसायिक दृष्ट्या विकास होऊन नगरामध्ये रूपांतर झाले.हे अंश मगधांच्या आर्थिक विकासासाठी,विशाल सैन्य निर्माण करण्यासाठी,आजूबाजूचा भूप्रदेश स्वाधीन करण्यासोबत विशाल साम्राज्य म्हणून वाढण्यास कारणीभूत झाले.या कालखंडात मगधांचे राज्य होते.बिंदुसारने बुद्धांच्या शिकवणीतून प्रेरणा घेऊन जनावरांचे महत्त्व समजून घेतले. या काळात समानता व अहिंसा या तत्वांचा प्रचार करणाऱ्या जैन व बौद्ध धर्मांचा प्रसार मोठ्या प्रमाणात झाला.

कृती 2: एक जनावरांचा शेतीसाठी व दुग्ध व्यवसायात पशुपालन महत्त्वाची भूमिका बजावतात ते लिहा.

बौद्ध धर्म

अध्ययन पत्रक - 19

कृती : 1 चित्रे पहा, समजून घ्या व चर्चा करा.

यशोधरेच्या स्वयंवरावेळी गौतम बुद्ध घोड्यावर स्वार होऊन रवाना झालेली घटना

शिद्धोधन आणि माया देवी यांच्या शाक्य वंशाचा पुत्र सिद्धार्थ
त्यांची राणी यशोधरा हिच्यासह

बाह्य प्रपंचाचा संपर्क नसताना त्याच्याकडे राजवैभव असताना
देखील त्याच्या मनात एक छोटी चिंता मनात होती.

पहिल्यांदा त्याला राजवाड्याच्या जवळ वयोवृद्ध महारोगी
पाहतानाचा क्षण

रोगाने त्रस्त असणारा रोगी उपचार करून घेतानाचा क्षण-

आपल्या सेवका बरोबर राजवाड्याच्या बाहेर आल्यानंतर प्रेतयात्रा
पाहताना क्षण

भौतिक जीवनाचा त्याग करून संन्यास घेतलेला क्षण

या चार घटनांना प्रेरित होऊन कुटुंबाचा त्याग करणारा क्षण

संन्यासाची दिशा घेऊन गौतम बुद्ध विंदुसागर मध्ये भिक्षा मागताना

डोंगराच्या पायथ्याशी बकऱ्याच्या पिलाला उपचार करतानाचा क्षण -

मगध राजा विंदुसार त्यांच्या नेतृत्वामध्ये प्राण्यांना बळी देणे.त्यावर बंदी घातली अहिंसेचा स्वदेश याचा प्रसार

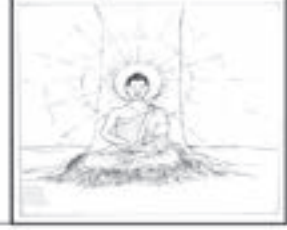
सत्य शोधण्यासाठी बाहेर पडावे

बौद्ध झाडाखाली निरंतर ध्यान करताना.

ज्ञानोदय झालेला क्षण

बौद्ध धर्माची तत्वे सांगताना

बौद्ध धर्माची तत्वे

1. इच्छा आहे दुःखाचे मूळ कारण नाही
2. आशा दुःखांचे कारण नाही नाही.
3. आशा काढून टाकले तर दुःख नाहीसे होते.

कृती : 2 वयोवृद्धांना किंवा थोरामोठ्यांना दैनंदिन जीवनात तुम्ही मुले कोणते काम करून वारस पाहिजे ते लिहा.

कृती : 3 : किसागौतमी नाटक वर्गामध्ये सादरीकरण करून चर्चा करा.

किसा गौतमच्या लाडक्या मुलाचा मृत्यू झाला. ती फार दुःखी झाली मुलाचे प्रेत घेऊन गल्ली गल्लीला जाऊन माझ्या मुलाला जिवंत करा असे म्हणून रडू लागली. एका माणसाला त्याची दया आली. मी त्यांना गौतम बुद्धाकडे घेऊन गेली. गौतम बुद्धांना पुन्हा मुलग्याला जिवंत करण्यास गयावया करू लागली. बुद्ध म्हणाले मी तुझ्या मुलाला जिवंत करेन पण तू ज्याच्या घरी कोणीच मरण पावले नाहीत अशा

घरातून तू मोहरी आण असे सांगितले. बुद्धाने हे सांगितल्यावर गौतमीला खूप आनंद झाला. मेलेला मनुष्य नसलेल्या घराच्या शोधात सर्व गाव फिरून आली. पण या जगामध्ये न मेलेली घर सापडले नाही याची जाणीव झाली.

अध्ययन पत्रक - 20

कृती : 1 या खालील बौद्ध धर्माची वास्तू शिल्पकला संबंधित काही चित्रे दिली आहेत शिक्षकाचे सहाय्य घेऊन ते संबंधित माहिती गोळा करून समजून घ्या.

जैन धर्म

जैन धर्माचे 24वे तिर्थंकर महावीर जैन धर्माचा प्रसार केला. कठिन तपश्चर्या तून जास्त ज्ञान मिळवून ते जीन बनले. जीन म्हणजे इंद्रियावर विजय मिळवणे. महावीरांची प्रमुख तत्वे सत्य, अहिंसा, परोपकार चोरी करू नये, संपत्तीचा संग्रह करू नये. काही काळानंतर श्वेतांबर आणि दिगंबर असे पंथ निर्माण झाले. कर्नाटकामध्ये हुंचा व श्रवणबेळगोळ ही जैन धर्माची प्रसिद्ध धार्मिक केंद्रे आहेत.

अध्ययन पत्रक -21

कृती : 1 इथे काही अभ्यास दिला आहे ते करतो किंवा करत नाही ते सांगा.

माझ्या सवयी	करतो / करत नाही	कारण लिहा आम्हाला बरोबर चूक बदल समजून घेऊया.
गुरु वडिलांचा आदर करणे.		
कोणालाही न सांगता सामान घेणे.		
खेळामध्ये फसवून विजय मिळविणे.		

मित्रांबरोबर भांडण करणे.

केलेल्या चुकांबद्दल माफी मागणे.

गरजूंना मदत करणे.

कृती : 2 महावीरांच्या शिकवणीतून तुम्ही काय शिकला आहात समजून घेतला ?

कृती : 3 तुम्ही कुत्र्याला दगड मारून किंवा त्रास दिला आहे काय? ते बरोबर आहे काय?

मित्रांबरोबर वर्गामध्ये तुमच्या मित्रांबरोबर चर्चा करा.

अध्ययन पत्रक – 22

कृती : 1 कर्नाटकातील प्रसिद्ध जैन व बौद्ध धर्माच्या ऐतिहासिक स्थळाची आणि स्मारकाची चित्रे गोळा करा व त्याच्याबद्दल समजून घेऊया.

कृती : 2 श्रवणबेळगोळ येथील गोमटेश्वराच्या मूर्तीबद्दल तुम्हाला माहित असलेली माहिती लिहा.

कृती : 3 बौद्ध आणि महावीराच्या शिकवणीची यादी करा.

बौद्धांची शिकवण	महावीरांची शिकवण

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश - 9 ख्रिस्त आणि इस्लाम धर्म

अध्ययन निष्पत्ती 9- ख्रिस्त व इस्लाम धर्माबद्दल समजून सांगणे.

ख्रिस्तधर्म-

येशू -

येशू ख्रिस्ताला ग्रीक भाषेत 'येसुस' असे म्हटले जाते. येशू हा मराठी शब्द असून याचा अर्थ 'रक्षक' किंवा तारणारा असा होतो. मारिया व जोसेफ यांचा मुलगा म्हणून जन्माला आले. येशूचे वडील सुतार काम करायचे. रोमन साम्राज्याच्या अधिपत्याखाली खाली असलेल्या पॅलेस्टिन प्रांतातील नाझारेथ हे त्यांचे गाव होते. तेथून ते बेथलेहेम येथे आल्यावर येशूचा जन्म झाला. येशूचा ज्यावेळी जन्म झाला. तेव्हा आकाशात एक तारा दिसला तो अजूनही पहाटे दिसतो असे मानले जाते.

येशू तीस वर्षांचा होता. तेव्हा तो गरीब लोकांची सेवा करू लागला. अंधश्रद्धेच्या विरोधात त्यांनी 'दया' य तत्वाचा उपदेश आणि शिकवणी सुरू केली. येशूच्या अनुयायांच्या संख्येत लक्षणीय वाढ झाली. अनुयायी वाढतील तसे येशूचे विरोधकही वाढत गेले. विरोधकांनी येशूला देशद्रोही ठरवले व गोल्गोथ नावाच्या टेकडीवर सुळावर खिळे ठोकून त्यांना ठार मारण्यात आले.

येशू ख्रिस्ताची शिकवण

- आपण सर्व मुले आहोत आम्ही सर्वजण भाऊ आहोत.
- पाप न करता चांगले जीवन जगणे
- शेजाऱ्यावर स्वतः सारखे प्रेम करणे
- अपराध्यांना क्षमा करणे.

अध्ययन पत्रक 23

कृती - 1 : चूक करणाऱ्याला क्षमा करा. ती चूक दुरुस्त करणे चांगले कसे वर्गात चर्चा करा.

कृती- 2 तुम्ही चूक केल्यावर तुमच्या घरात वडीलधाऱ्यांना माफ करण्यासाठी विषयी लिहा.

कृती- 3 गुलोथ नाटक वर्गात सादरीकरण करून चर्चा करा.

---

1. येशूचे बालपण कसे होते ?

अध्ययन पत्रक 24

कृती- 1 खाली ख्रिस्त आणि मुसलमान धर्माच्या वास्तुशिल्पला संबंधित चित्रे दिली आहेत. शिक्षकाचे सहकार्य घेऊन संबंधित माहितीचा संग्रह करून समजून घ्या.

चर्च

मशिद

कृती- 2 खालील चित्राबद्दल चार ओळी लिहा.

इस्लाम धर्म :

इस्लाम धर्माचे शेवटचे प्रेषित महंमद पैगंबर यांनी इस्लाम धर्माचा प्रचार केला होता. अरबनस्थानाच्या वाळवंटात लहान समूह गट करून राहत होते. याचे श्रेय मोहम्मद पैगंबराना जाते.सा.श.571 एप्रिल 21 रोजी मका या ठिकाणी त्याचा जन्म झाला.वडील अब्दुल्ला व आई अमिना यांचे निधन झाले.लहान असल्यापासून काकांच्या आश्रयात वाढले.त्यांचे काका व्यापारी होते.ते व्यापारासाठी या गावाहून दुसऱ्या गावाला जात होत.इथेच खदीजा नावाच्या विधवेशी त्यांची ओळख झाली.पुढे त्या दोघांनी लग्न केले.

लहानपणापासून मेंढ्यांची राखण करणाऱ्या मुलग्याला मोठा झाल्यावर व्यवसायाबद्दल माहिती मिळाली.हळूहळू तो शहरात मोठा व्यापारी झाला.व्यवसायासाठी दूरच्या शहरात जावे लागत होते. वेगवेगळ्या प्रदेशातील अनुभवामुळे बहुदेववादा ऐवजी एकेश्वरवाद अमलात आणण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले.'हिरा' नावाच्या गुहेत महंमदला ज्ञान प्राप्त झाले.त्याच्या परिणामाने महंमदानी इस्लाम धर्माचा प्रचार सुरू केला.

इस्लाम धर्माची तत्वे :

- अल्ला एकच देव आहे.सर्व देवाचा अंश आहे.देवाच्या मूर्तीची पूजा करू नका.
- प्रत्येक मुस्लिम देवाचा सेवक आहे.सर्वांनी समान आणि प्रामाणिक राहून एकमताने जीवन जगले पाहिजे.सर्वांनी बंधुत्वाची भावना बाळगली पाहिजे.
- गरीब व दुर्बल लोकांबरोबर दयाळू पणाने वागा आणि स्त्रियांचा आदर करा.

इस्लामाचा आधार स्तंभ

- अल्ला शिवाय दुसरा कोणी देव नाही.
- नमाज प्रार्थना दिवसाला पाच वेळा नमाज करणे अनिवार्य आहे.
- रोजा रमजान या महिन्यात उपवास करावा.
- आपल्या धर्माचा काही भाग दान स्वरूपात वाटणे .
- आयुष्यात एकदा तरी मक्केची यात्रा करावी.

कृती : 1

मोहम्मद पैगंबर यांना मेंढ्या राखताना आलेले अनुभव लिहा.

कृती : 2 इस्लाम धर्माची तत्वे दैनंदिन जीवनात कशी दिसतात वर्गामध्ये चर्चा करा.

कृती : 3 खालील चित्र कशाचे आहे याबद्दल लिहा.

कृती : 4 ख्रिस्त आणि इस्लाम धर्माचे पवित्र ग्रंथ कोणते ?

1.

2.

अध्ययन पत्रक : 26

कृती : 1 सर्व धर्माकडून शिका.

इथे काही पद्धती दिल्या आहेत.त्यामुळे करतो किंवा करत नाही लिहा.कारण लिहा.

माझ्या पद्धती	करतो / करत नाही	कारण लिहा.
सर्वांना प्रेमाने पाहतो.		
कोणाचेही वस्तू न सांगता घेणे.		
व्यापाऱ्यांमध्ये फसवणूक करणे.		
मित्रांबरोबर भांडणे		
केलेल्या चुकीसाठी माफी मागणे.		
गरजूंना मदत करणे		
इतरांनी चुक केल्यावर माफ करणे.		

अध्ययन पत्रक 27

कृती : 1 प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1) येशू आणि महंमद पैगंबर शिकवणीतून तुम्ही काय समजून घेतला सांगता ?

---

2) ख्रिस्त आणि इस्लाम धर्माची तत्वे काय शिकवतात?

---

3) ख्रिस्त आणि इस्लाम धर्मातील साम्ये व फरकांची यादी करा.

साम्यता	फरक

कृती 2 : कर्नाटकातील प्रसिद्ध ख्रिश्चन आणि इस्लाम धर्मातील प्रसिद्ध ठिकाणांची चित्रे जमवा त्यांच्याबद्दल माहिती समजून घे.

मी हे शिकलो आहे (मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 10 - भारतातील प्रमुख राजघराणी

अध्ययन निष्पत्ती 10 : भारतातील प्रमुख राजघराण याबद्दल जाणून घेणे.

मन परिवर्तन झालेले सम्राट अशोक

मुलांनो, सारनाथच्या अशोक स्तंभातील 4 कोणती सिंह हे आपल्या देशाचे राष्ट्रीय प्रतीक आहे आपल्या राष्ट्राच्या ध्वजात अशोक चक्र मध्यभागी घातलेले आहे हे प्रगतीचे लक्षण आहे.

मग हा अशोक कोण आहे तो कोणत्या कुटुंबाशी संबंधित आहे त्याच्या घराचा इतिहास काय आहे. अशोकचे योगदान काय आहे हे आम्ही समजून घेऊया.

भारताचे एकीकरण करणारे पहिले मौर्य साम्राज्य होते त्यांचे संस्थापक चंद्रगुप्त मौर्य होते अशोक साम्राज्याच्या काळात वैभवशाली स्थितीमध्ये होते.

मौर्य साम्राज्याचे संस्थापक चंद्रगुप्त मौर्य यांचे कौटिल्य हे प्रशासकीय सल्लागार आणि मार्गदर्शक होते. त्यांना चाणक्य आणि विष्णुगुप्त या नावानेही ओळखले जात असे त्यांचे अर्थशास्त्र हे पुस्तक प्रशासकीय बाबींवर मार्गदर्शन करते.

सम्राट अशोक चा राज्यकारभार

आठव्या वर्षी सम्राट अशोकाने कलिंग राज्यावर राज्य केले त्यांच्या ही एक महत्त्वाची घटना होती. कलिंग हे सध्याचे ओडिसाचे राज्य होते. या युद्धात लाखो लोकांचा जीव गेला. अनेक जखमी झाली रणांगणामध्ये मृत्यू आणि वेदनांचे दृश्य पाहून अशोकाला फार दुःख झाली. निराश होऊन युद्ध न करण्याचा निर्णय घेतला. अशा पद्धतीने मन परिवर्तन झालेला सम्राट जगाच्या इतिहासात झाला नाही.

अशोकने प्रमुख शहरांना जोडणारी महामार्ग बांधली रस्त्यांच्या दुतर्फा झाडे लावली. प्रवाशांसाठी विश्रामगृहे बांधली आणि जगात प्रथमच प्राण्यांचे दवाखाने उभारले युद्धा ऐवजी धर्माचा मार्ग धरणान्या सम्राट अशोक ला महाशय म्हणून गौरविले आहे.

अध्ययन पत्रक-28

कृती : 1 विचार करून लिहा भांडण आणली व युद्ध या घटना सामान्य जनतेवर होणारा परिणाम लिहा.

अशोकचे धम्म प्रशासन

धम्म म्हणजे प्राकृत भाषेत धर्म हे सर्व धर्मांचे सार आहे बौद्ध धर्माला प्रेरित होऊन अशोकने बौद्ध धर्म स्वीकारला आणि तेथील तत्वे आपल्या शासनात लागू केली सर्व नागरिक राज्यांनी ते कार्य चांगले आहे म्हणून लोक कल्याणाला प्राधान्य देणारे ते पहिले राज्यकर्ते होते.

धम्म प्रशासन तत्वे -

- आई वडील गुरु आणि वडीलधाऱ्यांचा आदर करणे.
- प्राण्यांचे बळी देऊ नये.
- सर्वधर्मसहिष्णुता.
- सर्व प्राणीमात्रांवर दया करा.

कृती : 2 अशोक धम्म प्रशासनातील तत्वे आजच्या प्रशासनात असते तर चांगले तुमचा अभिप्राय सांगून चर्चा करा.

सर्व प्राणीमात्रांवर दया करा.

कृती 3 बुद्धाची तत्वे आणि अशोकचे धर्मांचे असणारे समानतेची यादी करा.

गुप्त

मुलानो, नाणी पाहून इतिहास समजून घेऊया.

नाण्याची एक
बाजू

नाण्याची दुसरी
बाजू

मुलानो, नाणी पाहून प्रश्नांची उत्तरे लिहा

- 1) नाणे कोणत्या वर्षी छापले आहे?
- 2) हे नाणे कोणत्या देशाने छापले आहे?
- 3) या नाण्यांमध्ये आणखी काय पाहू शकतो ?

अध्ययन पत्रक 29

कृती : 1 खालील गुप्ताच्या काळातील चित्रे पाह्या आणि गुप्ताचा इतिहास समजून घेऊया.

दुसऱ्या चंद्रगुप्त मौर्य काळातील नाणी

नाणी पाहून इतिहास केला आहे हे खाली दिलेली गुप्तच्या काळातील नाणी पाहून तुम्ही गुप्तकाळातील त्याची माहिती ओळखता यादी करा.

अध्ययन पत्रक 30

कृती : 1 मौर्य आणि गुप्त घराण्यांनी विविध क्षेत्रांमध्ये दिलेल्या देणग्यांबद्दल चर्चा करा.

घराणे / देणग्या	मौर्य	गुप्त
कला आणि वस्तू शिल्प		
प्रशासन		
साहित्य		
धार्मिक		

मौर्य व गुप्त काळातील कला आणि वास्तुशिल्प बद्दल ओळखा.

अध्ययन पत्रक 31

कृती :1कुषाण आणि वर्धन विविध क्षेत्रात दिलेल्या देणग्यांबद्दल चर्चा करून व यादी करा.

घराणे / देणग्या	कुषाण	वर्धन
कला आणि वस्तू शिल्प		
साहित्य आणि शिक्षण		
साहित्य		
धार्मिक		

जास्तीच्या माहितीसाठी भारतातील प्रसिद्ध राज्य आणि त्यांनी दिलेल्या देणग्यांबद्दल चर्चा करा व समजून लिहा.

कृती : 2 दोन कर्नाटकातील प्रमुख संस्था आणि इस्लाम धर्माच्या ठिकाणांची चित्रे जमवा व त्यांच्याबद्दल समजून घ्या.

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांशया खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 11- दक्षिण भारतातील प्रमुख राजघराणी

अध्ययन निष्पत्ती 11- दक्षिण भारतातील सर्वात महत्त्वाचा राजवंशाबद्दल जाणून घेणे.

मुलांनो,दक्षिण भारतातील प्रमुख राजघराण्यांनी विकास केला आहे? कोणती देणगी दिली सांगा पाहू ? होय.दक्षिण भारतात कोणत्या राज्यात घराण्याचे राज्य होते त्यांनी काय योगदान दिले ते सांगता येईल का ? होय अनेक राजघराण्यांनी त्यांच्यावर राज्य केले आहे जसे की कदंब,गंगा, बदामी चालुक्य राष्ट्रकुलकल्याणीचालुक्य आणि होयसळ या कुटुंबांचे महत्त्वाचे राज्यकर्ते आणि योगदान याबद्दल जाणून घेऊया.

अध्ययन पत्रक – 32

कृती : 1 खाली दिलेल्या भारताच्या नकाशावर काळातील प्रमुख व्यापार केंद्रे ओळखा आणि शेती आणि व्यापाऱ्यांच्या विकासाची मुख्य कारणे कोणती असू शकतात.

अध्ययन पत्रक – 33

कृती 1: खालील देवालयाचे निरीक्षण करा यातील कला व वास्तू शिल्पांमध्ये साम्यता व फरक समजून घ्या.

मंदिर	ही देवालये कोणत्या राजघराण्यांनी बांधलेली आहे नावे लिहा.
 <p data-bbox="236 712 593 761">मथुरेश्वरदेवालय</p>	
 <p data-bbox="236 1074 593 1123">विरुपाक्ष देवालय</p>	
 <p data-bbox="236 1378 593 1427">महादेव देवालय इटगी</p>	
 <p data-bbox="279 1655 571 1706">होयसळेश्वर देवालय हळेबीड</p>	

अध्ययन पत्रक – 34

कृती : 1 प्रश्नांची उत्तरे द्या

- 1) भारतातील अनेक राजांनी तलाव बांधण्यावर भर का दिला असेल विचार करा व लिहा.

---

2) आत्ताच्या काळात तळ्यांची संख्या कमी होण्याचे कारण काय ?

3) चोळांच्या काळातील ग्रामपंचायत पद्धत आत्ताची ग्रामपंचायत पद्धतीमध्ये असणारी समान लक्षणे लिहा.

कृती : 2 तलावाचे आम्ही सर्वजण कसे संरक्षण करावे चर्चा करा.

कृती : 3 तुमच्या जवळच्या मंदिराला भेट द्या शिक्षकांच्या मदतीने मंदिराच्या भागाबद्दल माहिती समजून घ्या.

कृती : 4 दक्षिण भारतातील राजघराण्यांनी निर्माण केलेल्या देवालयाची चित्राचा संग्रह करून अल्बम तयार करा.

अध्ययन पत्रक 35

कृती : 1 दक्षिण भारतातील अनेक राजघराण्यांनी स्मारक निर्माण केलेले आहेत.आम्ही सर्वजण संरक्षण करावयास पाहिजे.का ते सांगा.

कृती : 2 इतिहास निर्माण करण्यासाठी सहकार्य करा. इतिहासातील स्मारकांचे संरक्षण करणे ही प्रत्येकाची जबाबदारी आहे.तसे असेल तर पण मी ऐतिहासिक स्मारकांना भेट दिल्यावर त्यांचे संरक्षण कसे गेले पाहिजे कोणती गोष्ट करू नये ते लिहा.

संरक्षण कोणते करावे ?	कोणते करू नये ?

--	--

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

--

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 12- धर्म प्रवर्तक व समाज सुधारक

अध्ययन निष्पत्ती 12 - धर्म प्रवर्तक आणि समाजसुधारकाबद्दल जाणून घेणे.

मुलांनो,

आपल्या जीवनात सुधारणा खूप महत्वाच्या आहेत मी ज्या पद्धतीचा अवलंब केला त्यामध्ये काही चूक आढळली तर ती आपण ताबडतोब दुरुस्त करावी किंवा दुसऱ्याने सांगितल्यास आपली चूक मान्य करून सुधारणा केली पाहिजे. जर ती दुरुस्ती केली नाही तर ते आपण जीवन उध्वस्त करेल आणि आपल्या समाजावर परिणाम होईल. उदाहरणात: चोरी करणे, स्त्रियांचा आदर न करणे, अंधश्रद्धेची शास्त्रीय पडताळणी न करता स्वीकार करणे इत्यादी

मुलांनो, आम्ही हे सर्व अंमलबजावणी करून आमच्या समाजाच्या नव्या समाजसुधारकाचा विचार आचरणात आणूया. त्यांच्यापूर्वी आमचा भारतामध्ये आठव्या शतकापासून चौदाव्या शतकापर्यंत शंकराचार्य, माधवाचार्य, रामानुजाचार्य आणि बसवेश्वर हेमत प्रवर्तक भारतातील सामाजिक अंधश्रद्धा, अस्पृश्यता, जाती पद्धती, रीतीरिवाज, स्त्रियांच्या असमानते सारख्या प्रथा आणि रितीरिवाजावर आवाज उठविला आहे आणि समाज विकासासाठी उन्नतीसाठी योगदान दिले आहे चला तर मग त्यांच्या संबंधित काहीतरी कृती करूया त्यांच्या बद्दल अधिक माहिती जाणून घेऊया.(गरज भासल्यास इतर पुस्तकाचा किंवा शिक्षकांची मदत घ्या.)

अध्ययन पत्रक- 36

कृती : 1 खाली दिलेली चित्रे ओळख व नावे लिहा.

कृती : 2 मुलांनो खाली दिलेल्या सामाजिक सुधारक आणि त्यांची तत्वे दिलेली आहेत त्यांच्या रेपेने जोडा.

अ.क्र.	समाज सुधारक	अ.क्र.	त्याची सांगितलेली तत्व
1	माधवाचार्य	1	अद्वैत सिद्धांत
2	शंकराचार्य	2	विशिष्टद्वैत सिद्धांत
3	रामानुजाचार्य	3	शक्तीविशिष्टद्वैत सिद्धांत
4	बसवेश्वर	4	वैश्व सिद्धांत

कृती : 3खाली दिलेल्या यादीमध्ये मत प्रवर्तक आणि समाज सुधारक शिकवण किंवा सुधारकांची यादी करा.

अ.क्र.	समाज सुधारक	शिकवण किंवा सुधारणा
1	शंकराचार्य	
2	रामानुजाचार्य	
3	बसवेश्वर	
4	माधवाचार्य	

कृती :4खालील सामाजिक सुधारणा संबंधित ठिकाणे दिली आहेत ती दिलेल्या कर्नाटक राज्याचा नकाशा मध्ये जिल्ह्यातील ठिकाणी ओळखून कोणत्या समाजसुधारकाची संबंधित आहेत ते लिहा.

ठिकाण	बसवान बागेवाडी	उडुपी	शृंगेरी	मेलुकोटे
सुधारकाचे नाव				

मी हे शिकलो आहे(मार्क करा.)

संपलेलीअध्ययनांशया खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

भाग 2 नागरिक शास्त्र

अध्ययन अंश 13 –नागरिकत्व आणि राष्ट्रीय चिन्ह

अध्ययन निष्पत्ती 13 - नागरिकत्व आणि राष्ट्रीय चिन्हाबद्दल समजून घेणे.

नागरिकत्वावर चर्चा :

एका शाळेचे विद्यार्थी शिक्षकांबरोबर दोन दिवस म्हैसूरला सहलीसाठी गेले होते म्हैसूरमधील प्रेक्षणीय ठिकाणे पाहताना म्हैसूरमधील जगप्रसिद्ध राजवाड्याला भेट दिली. राजवाडा फिरून पहिला व एका ठिकाणी बसले त्यावेळी विद्यार्थी कुतूहलाने दुरून येणाऱ्या परदेशी नागरिकांकडे बघत शिक्षकांनी प्रश्न विचारले.

सुभाष : सर दुरून येणारी आपल्यापेक्षा वेगळे कोण आहेत

शिक्षक :मुलांनो ते परदेशी नागरिक आहेत

सुभाष :परदेशी नागरिक ? म्हणजे दुसऱ्या देशाचे

शिक्षक :होय मुलांनो!

संगीता :मग प्रजा/ नागरिकत्व म्हणजे काय, सर?

शिक्षक :प्रजा /नागरिकत्व म्हणजे एका देशाचे नागरिक असतात

संगीता :होय नागरिकत्व म्हणजे काय सर

शिक्षक :कोणत्याही एका देशाने दिलेली हक्क मिळवून जनतेला मिळालेल्या हक्कांना आम्ही नागरिकत्व म्हणतो एका राज्याचा सदस्य म्हणून ओळखले जाते

संगीता :तसे असेल तर पण परदेशी नागरिकाला आपल्या देशाचे नागरिकत्व देता येत नाही सर

शिक्षक :आपल्या देशाचे नागरिकत्व मिळविण्यासाठी काही नियम आहे त्यांना फक्त नागरिकत्व मिळते

संगीता :होय सर तसे असेल तर परदेशी नागरिकांना नागरिकत्व प्राप्त करण्यासाठी नियम कोणते सांगा सर

शिक्षक :एखाद्या देशाचे नागरिकत्व मिळण्यासाठी अनेक नियम आहेत पहिली गोष्ट म्हणजे आपल्या देशात जन्मलेल्या सर्व मुलांना आपल्या देशाचे नागरिकत्व प्राप्त होते. दुसरे वारसाहक्काने येते. नागरिकत्व प्राप्त करण्यासाठी त्या व्यक्ती पालक आपल्या देशाचे नागरिक असणे आवश्यक आहे तिसरी नोंदणी द्वारे देशाचे नागरिक अर्ज करून आणि आपल्या देशाच्या कायद्यानुसार नोंदणी करून नागरिकत्व मिळते.जेव्हा एखादा भाग आपल्या देशात येतो किंवा त्या भागातील लोकांना आपल्या देशाचे नागरिकत्व प्राप्त होते

स्नेहा :नागरिकत्व कशाला पाहिजे सर? नागरिकत्वाचा काय उपयोग आहे सर?

शिक्षक : चांगला प्रश्न आहे.स्नेहा,देशाचे नागरिक नावाने ओळखले जातात.फक्त देशाचे नागरिक देशाला दिलेल्या सर्व अधिकारावर दावा करू शकतात.त्या देशातील सर्वोच्च पदधारण करण्याचा अधिकार नागरिकांना आहे. नागरिकत्व असलेल्यांनाच राजकीय अधिकार आहेत.परदेशी लोकांना देशाचे राजकीय अधिकार दिले जात नाहीत.

कोमल : हे नागरिकत्व केव्हा रद्द होते सांगा सर

शिक्षक :सांगतो एका जेव्हा एखाद्या नागरिकाने दुसऱ्या देशाचे नागरिकत्व प्राप्त केल्यावर स्वइच्छेने नोंदणी करून भारतीय नागरिकत्व सोडू शकतो.त्याला परित्याग म्हणतात.याशिवाय फसवणूक करून किंवा देशविरोधी कारवायांमध्ये गुंतून किंवा संविधानाचा अवमान करून नागरिकत्व मिळविले असल्यास अशा व्यक्तीचे नागरिकत्व रद्द होते.

कोमल :खूप खूप धन्यवाद सर.

शिक्षक : मुलांना वेळ होत आला आहे प्राणीसंग्रालय पाहण्यासाठी बाहेर या

अध्ययन पत्रक 37

कृती : 1 खाली दिलेला संदर्भ पहा त्यांनी कोणत्या नियमानुसार नागरिकत्व कसे मिळाले आहे ते लिहा.

संदर्भ / परिस्थिती	नागरिकत्व मिळविण्याचे नियम
1. अरुण केरळमध्ये 2001 मध्ये जन्माला आला त्याचे वडील भारतीय आई नेपाळमधील आहे.	
2. उमरखान उत्तर प्रदेश मध्ये जन्माला आला आईवडिलआंध्र प्रदेशातील आहेत.	
3. हेन्री इंग्लंडहून कामानिमित्त 2005 मध्ये बेंगलोरला आली आहे बेंगलोर मध्ये राहत आहे 2020 मध्ये तिला भारतीय नागरिकत्व पाहिजे आहे.	
4. विद्या आणि त्याचे कुटुंब राहत असलेल्या भागात त्यामध्ये समावेश झाला आहे.	
5. मी जोसेफ अमेरिकेमध्ये जन्मलो आहे.माझे आई-वडील भारतीय आहेत.	

कृती 2 - जोड्या जुळवा.

परिस्थिती	नागरिकत्व मिळविणे व कमी करण्याचेनियम
1. जॉनने ब्रोकरच्यामाध्यमातून अवैधरीत्या भारतीय नागरिकत्व मिळविले आहे.	
2. कर्नाटक मधील हरीश अमेरिकेला शिक्षणासाठी गेला आहे शिक्षण पूर्ण करून तो अमेरिकेत राहतो अमेरिकेचे नागरिकत्व मिळवून भारत सरकारला माहिती देतो.	
3. विजय केरळचा असून नोकरीसाठी जर्मनीला जातो तिथे त्याचे लग्न होते आणि त्याला त्या देशाचे नागरिकत्व मिळते. पण भारत सरकारला कोणतीही माहिती देत नाही.	

कृती :3 खालील विधाने बरोबर की चूक सांगा.

- 1) भारतीय आणि परदेशी या दोघांनाही भारतात मतदान करण्याचा अधिकार आहे. ( )
- 2) परदेशी लोक भारतातील हक्क मिळवू शकतात.( )

3) परदेशी नागरिक आपल्या राज्याचे मुख्यमंत्रिपद होऊ शकतात.( )

4) भारतीयांना भारताचे सर्व हक्क मिळतात.( )

5) परदेशी लोक कायद्याने भारताचे नागरिकत्व मिळू शकतात. ( )

कृती : 4 प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1) नागरिकत्व मिळविण्यासाठी नियमांची यादी करा.

---

2) देशाचे नागरिकत्व मिळविलेल्या नागरिकांना मिळालेल्या हक्काची यादी तयार करा.

---

3) नागरिकत्व रद्द करण्यासाठीचे नियमाची यादी करा.

अध्ययन पत्रक - 38

कृती : 1 उत्तरे द्या.

1) राष्ट्रीय चिन्हांची यादी करा.

2) राष्ट्रीय चिन्हे तुम्ही कोठे पहिला आहेत ?

3) आमच्या राष्ट्रीय ध्वजाला तिरंगा असे का म्हणतात ?

4) राष्ट्रध्वजाचे कोणत्या दिवशी ध्वजारोहण करतात ?

5) आपण राष्ट्रीय चिन्ह कोठे पहिले आहे ?

कृती :2 तुमच्या राष्ट्रध्वज काढा, रंगवा, ध्वजावरील रंग काय दर्शवितात ते स्पष्ट करा.

मी हे शिकलो आहे.(मार्क करा.)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहाय्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती -

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 14 – प्रभुत्व

अध्ययन निष्पत्ती 14 : विविध प्रभुत्व पद्धतीची अर्थ करून घेणे.

मुलांनो,

कोणताही देश असो त्याचे स्वतःचे नियम असतात. नियमाच्या आधारे देशाचा शासनाची वैशिष्ट्ये जाणून घेता येतात प्रथम आम्ही छोटी गोष्ट ऐक्या.

एका छोट्या देशात मध्यमवयीन नेत्याचे नेतृत्व होते त्याने त्याचा आदेश अंतिम होता आणि तो पाळलाच पाहिजे त्या देशात कोणीही सरकार किंवा नेत्यावर टीका करू शकत नव्हते विरोधात बोलणाऱ्यांना गोळी घालून ठार मारले जात होती. लोक आपला नेता निवडण्याचा अधिकार नव्हता लोकांनाही नागरिकांना आपल्या समस्या व्यक्त करण्यासाठी आंदोलन करण्याची संधी नव्हती आणि संघटना स्थापन करण्यासाठी मुभा नव्हती. म्हणून लोक कायम भीतीने जीवन जगत होते.

त्याचप्रमाणे त्या देशाच्या शेजारी एक देश होता. हा देश पहिल्या देशा पेक्षा चांगला देश होता. या देशात मध्यमवयीन नेत्याचे नेतृत्व होते. तो कोणताही आदेश करण्यापूर्वी जनतेचा अभिप्राय घेऊन जनतेच्या कल्याणासाठी कायदे करत होता. सरकार जर चूक करत असेल तर उघडपणे टीका करण्यास मुभा होती. आपला अभिप्राय संघटनेद्वारे किंवा पत्र पाठवण्यास अवकाश होता. ते लोक आपला नेता स्वतः निवडण्याचे मुभा होती. या ठिकाणी लोकांना आपले मत व्यक्त करण्यास संघटना स्थापन करण्यास आंदोलन करण्याचा अवकाश होता. ते लोक कोणतीही भीती न बाळगता आनंदाने जीवन जगत होते.

कथा ऐकला आहे ना आता सांगा

- 1) तुम्हाला पहिला देश आवडतो का दुसरा देश का ?
- 2) पहिल्या व दुसऱ्या देशांमध्ये काय फरक आहे सांगा.
- 3) तुम्ही दोन देशांच्या राजवटीला नाव देऊ शकता का ?

मुलांनो, कोणतेही एक राज्य किंवा देशाच्या आकांक्षा पूर्ण करणारी संस्था आहे.त्यामध्ये आम्ही अनेक प्रकारचे प्रकार पाहू शकतो. उदाहरण लोकशाही आणि निरंकुशता ही लोकांच्या सरकारमधील लोकशाही आहे.निरंकुशता प्रभुत्व देशातील नेत्याच्या इच्छेने चालते.

आता तुम्हाला अर्थ समजलाना? प्रभुत्व म्हणजे काय ? आता पाहूया कृती प्रथम तुम्ही करा त्यानंतर तुम्ही किती समजून घेतला आहे पाहूया.

अध्ययन पत्रक - 39

कृती : 1 लोकशाही आणि हुकुमशाही प्रभुत्वामधील फरकांची यादी करा.

लोकशाही (प्रजा प्रभुत्व)

हुकुमशाही प्रभुत्व

कृती : 2

1) प्रजा प्रभुत्व आणि हुकुमशाही प्रभुत्व स्वीकारणाऱ्या दोन देशांची नावे सांगा

---

2) प्रजा प्रभुत्व आणि हुकुमशाही प्रभुत्व व्यवस्थेमध्ये तुम्हाला काय आवडले ? का आवडले नाही ?

माझे अध्ययन कसे आहे (खुण करा)

संपलेली अध्ययनांश याखाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

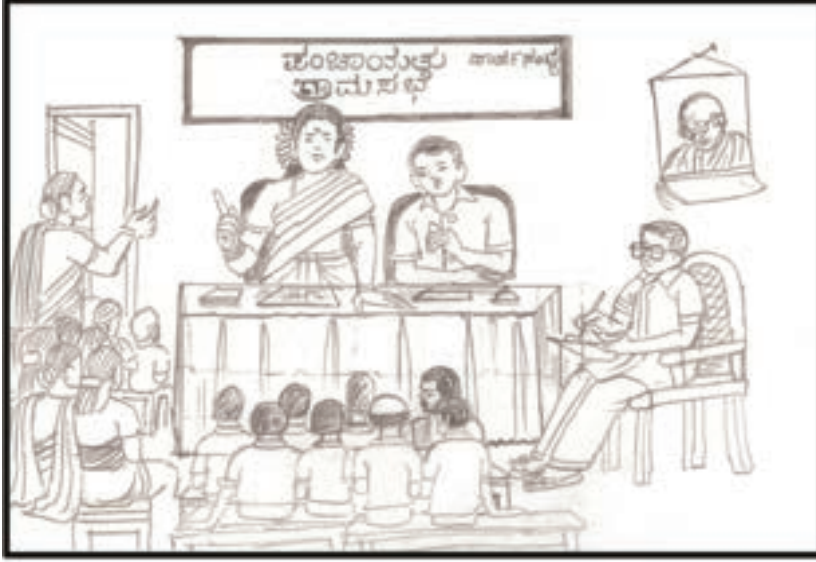
शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 15- स्थानिक सरकार

अध्ययन निष्पत्ती 15: स्थानिक सरकार निवड आणि प्रमुख जबाबदारी ओळखणे.

अध्ययन पत्रक 40

कृती :1 चित्रावरून चर्चा करा.हे चित्र पाहून समजले आहे ते लिहा.

1) वरील चित्रामध्ये असलेल्या प्रसंग तुम्ही सर्वजण पाहिला आहात का ? चर्चा करा व लिहा.

2) वर दिलेल्या ग्राम / वार्ड सभेचे चित्र आहे या ग्राम / वार्ड सभेमध्ये तुम्ही ऐकला आहे काय?

3) तुमच्या गावांमध्ये ग्रामसभेमध्ये सर्वजण भाग घेतात ?ते सांगा.

4) ग्रामसभेला लोक का जातात ? येथे कोण कोणत्या गोष्टीवर चर्चा केली जाते ? ते लिहा

कृती : 2 आमच्या स्थानिक ग्राम पंचायतीमध्ये चाललेली ग्राम / वार्ड सभेमध्ये कोणत्या विषयावर चर्चा झाली आणि कोणता निर्णय घेतला यादी करा.(पालक किंवा स्थानिक ग्रामपंचायत सदस्याचे सहाय्य घ्या.)

आमच्या गावातील ग्राम / वार्ड सभेची वर्दी

दिनांक : .....

भाग घेतलेल्यांची नावे :

चर्चा केलेले विषय

घेतलेले निर्णय :

कृती :3 शिक्षकांच्या सहकार्याने मुलांची सभा तुमच्या शाळेमध्ये आयोजन करून सभेला पंचायत सदस्य आणि अधिकारी वर्गाबरोबर संवाद करा.

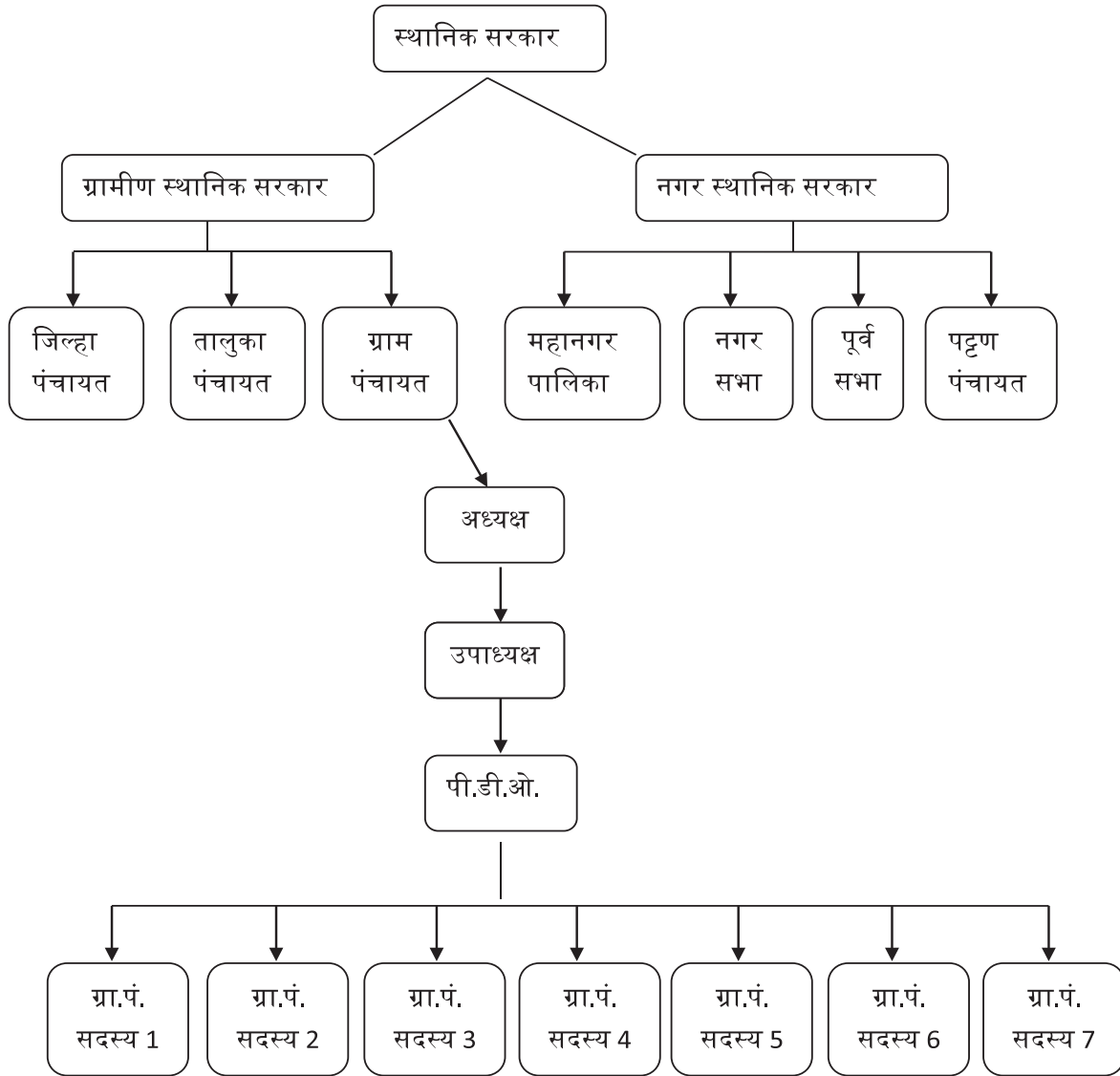
लक्षात ठेवा :ग्राम/वार्ड स्तरावर समस्येवर चर्चा करण्यासाठी आणि विकास कामाचा निर्णय घेण्यासाठी हे एक व्यासपीठ आहे.शहरांमध्ये यांना वार्ड सभा म्हणतात वार्ड सभामध्ये निवडून आलेले सदस्य आणि त्या व्यक्तीमधील येणारे मतदारभाग घेऊन वार्डच्या विकासाबद्दल चर्चा करतात.

कृती : 4 तुम्हाला माहित आहे ?समजून घेऊया

मुलांनो,

- 1) तुमच्या घराला - गल्लीला पाणी कोण वितरित करते?
- 2) तुमच्या घराच्या जवळच कचरा कोण घेऊन जाते ?
- 3) तुमच्या घराजवळ गटारी कोण स्वच्छ करतात?
- 4) तुमच्या घराचा फाळा (कर) / पाण्याचा कर कोठे भरता ? विचारून सांगा.
- 5) तुम्ही कोणत्या स्थानिक संस्थेमध्ये येता ? सांगू शकता ? ग्रामीण की नगर
- 6) तुमच्या स्थानिक लोकप्रतिनिधीचे नाव सांगा. त्यांची निवड कशी झाली आहे ?

कृती : 5 खालील तक्त्याचे निरीक्षण करा. स्थानिक सरकारबद्दल चर्चा करून समजून घ्या.

कृती : 1 आमच्या स्थानिक प्रतिनिधीशी भेट देऊया.

आमच्या स्थानिक संस्थेला प्रतिनिधीशी भेट घेऊन भेटल्यावर चर्चा करा

1) तुमचे नाव काय आहे सर ?

---

2) तुम्ही कोणत्या उद्देशाने निवडणूक लढविली ?

---

3) स्थानिक सरकार निवडणूक लढविण्यासाठी पात्रता कोणती ?

---

4) तुम्हाला कोणत्या प्रकारे निवड करण्यात आली आहे ?

---

5) तुमचे सदस्यत्व किती वर्षांचे असते ?

---

6) आमच्या माहितीप्रमाणे ग्राम/वार्डमधील समस्या कोणत्या ?

---

7) तुमच्या विकासासाठी तुम्ही कोणती कामे करत आहात ?

कृती : 2

तुम्ही येत असलेल्या स्थानिक संस्थेचे अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सदस्य आणि कर्मचारी वर्ग नावाची यादी करा.

1	संस्थेचे नाव आणि पत्ता	
2	अध्यक्ष	
3	उपाध्यक्ष	
4	सदस्य	
5	पंचायत अभिवृद्धी अधिकारी पी.डी.ओ.	
6	कर्मचाऱ्यांची नावे	
7	स्थायी समिती आणि त्यांचे सदस्य	

कृती 3 - आमच्या स्थानिक संस्थेला एकदा भेट देऊया

तुमच्या जवळच्या संस्थेला भेट द्या तेथील व्यवस्थापक अधिकार्यांशीसंपर्क साधा.

नमस्ते सर,

1) तुमचे नाव काय आहे सर ?

---

2) तुमचे ग्राम /पट्टण /पंचायत / पूरसभा / नगर सभा / महानगरपालिका पर्यंत आम्ही मुलांच्या वेगवेगळ्या विकास योजना कोण कोणत्या राबविता ?

---

3) तुमच्या ग्राम / पट्टण /पंचायत / पूरसभा / नगर सभा / महानगरपालिका लोकांच्या कल्याणासाठी कोणकोणत्या योजना राबविता ?

कृती 4 प्रश्नांची उत्तरे लिहा

1) स्थानिक संस्थेचा सदस्य कोण निवडतो ?

- 18 वर्षावरील
- सरकार नेमणूक करते
- गावातीलप्रमुख व्यक्ती
- अधिकारी

उत्तर - _____

- 2) स्थानिक सरकारी सदस्य होण्यासाठी कोणती पात्रता पाहिजे ?
- 21 वर्षे पूर्ण झाले पाहिजे
  - 18 वर्षे पुर्ण असले पाहिजे
  - अपराधी असला पाहिजे
  - परदेशी नागरिक असला पाहिजे

उत्तर - _____

- 3) स्थानिक सरकारचे कार्य कोणते ते सांगा.

- 4) स्थानिक सरकार संबंधित खालील कामे बरोबर की चूक ओळखा व लिहा.
- ग्रामसभेला अध्यक्षस्थान ग्रामपंचायत अध्यक्ष असतो.
  - ग्रामपंचायत पी.डी.ओ.मतदानाची निवड करतात.
  - ग्रामसभेमध्ये निवडून आलेले सदस्यांनी फक्त भाग घेतात.
  - ग्रामपंचायतीला घर फाळा आणि पाणी कर गोळा करण्याचा अधिकार आहे.
  - गावच्या आरोग्य स्वच्छता करण्याचे काम ग्रामपंचायतीचे नाही.
  - स्थानिक संस्थेमध्ये असलेल्या ग्रंथालयाचा लाभ घेऊ शकतो.
  - सरकारी योजना लोकांपर्यंत पोहोचण्याची जबाबदारी ग्रामपंचायतीची आहे.

कृती 5: स्थानिक संस्थेने केलेली विकास कामे वर्तमानपत्रांमध्ये आलेल्या बातमीची कारणे संग्रह करा शिक्षकांचे सहाय्य घेऊन वर्गात चर्चा करा. तालुका आणि जिल्हा पंचायतीचे कार्य समजून घेऊया.

माझे अध्ययन कसे आहे (खुण करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 16 - भारताचे शासकांग,कार्यांग आणि न्यायांग

अध्ययन निष्पत्ती: 16 भारताचे शासकांग,कार्यांग आणि न्यायांग समजून घेणे.

अध्ययन पत्रक - 42

कृती 1: खेळाचे नियम

शिक्षिका- मुलांनो आम्ही सर्व खेळ खेळतो होय ना कोणत्यातरी खेळाचे नाव सांगा.

मुली- मीस / सर जुडो, चोर-पोलिस, लगोरी, पाठीवर मारणे, गोळी खेळ

बस बस तुम्ही स्वतः खेळता तेव्हा काय होते ? ते खाली प्रश्न दिले आहेत तुम्ही स्वतःशी बोला आणि प्रत्येक वाक्याचे उत्तर लिहा.

1 तुम्ही निवडलेल्या खेळाचे नाव काय ?

---

2 तुम्ही निवडलेल्या खेळाचे नियम काय आहेत? या प्रश्नांवर चर्चा करा व उत्तर लिहा.

---

3. ते नियम कोण बनवले तुम्ही तयार करा व खेळा.

---

4. ते नियम लागू आहेत याची कोणाला काळजी आहे

---

5. नियमाचे उल्लंघन करणाऱ्या खेळाडूना नियमांचे पालन न केल्यास त्यांना कोणत्या प्रकारची शिक्षा भोगावी लागेल?

कृती 2 : राज्य राष्ट्रीय याचे स्वतःचे नियम म्हणजे शासन.

मुलांनो तुम्ही खेळ खेळताना तुम्ही खेळाचे नियम करून घेतला आहे त्याची दखल घ्या. चुकले तर शिक्षा ही लक्षात ठेवा. त्याप्रमाणे शाळेत खेळाव्यतिरिक्त कोणते नियम आहेत कोणत्या नियमांची अंमलबजावणी करतात हे नियम कोणते ते लिहा.

नियम मोडल्यावर कोणती शिक्षा होते ते लिहा.

या नियमांचे पालन कोण करतात?

कृती : 3 शालेय निवडणूक

आमच्या शालेय मंत्रिमंडळातील आम्ही सर्वजण मंत्री आहोत हे सांगा.

शाळेत निवडणूक घेऊन निवडून आलेल्या सदस्यांना मंत्रिमंडळातील कामकाजाची माहिती देतो. शालेय मंत्रीमंडळ म्हणजे शाळेमध्ये कार्यांग रचना झाली आहे. शासकांग, न्यायांग शाळेमध्ये कुठे आहे चर्चा करा.

कृती 4 ;

आम्हाला खूप काम करावयाचे आहे. आपण वरील धड्यात पाहिल्याप्रमाणे स्थानिक सरकार पाणी, विद्युतप्रवाह, रस्ते आणि स्वच्छता या गोष्टी पहाते. आता मला सांगा राज्य आणि राष्ट्राचे नियम कोण बनवितो?

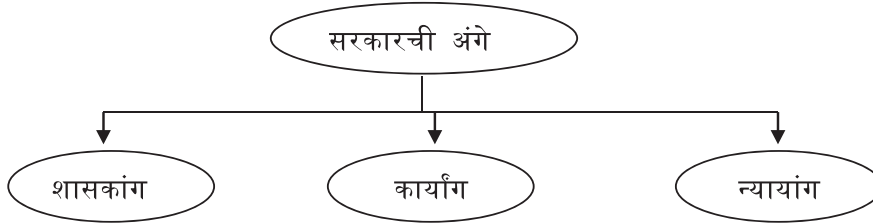
याची काळजी कोण घेतो ?

चुकल्यास किंवा नियम मोडल्यास शिक्षा कोण देतो?

आपापल्यात विचारविनिमय करून सांगा. मुलांनो आपल्या शिक्षकाबरोबर खालील मुद्द्यावर चर्चा करा.

सरकारचे मुद्दे

सरकारच्या अर्थ महत्व आणि कार्य समजून घ्या.

अध्ययन पत्रक- 43

कृती : 1 भारतातील शासकांग, कार्यांग आणि न्यायांग

मुलांनो, याआधी सरकारचे महत्व आणि सरकारचा अर्थ यावर चर्चा केली आहे. आपण पाच गट करूया पहिला गट चर्चा : भारतीय राज्यघटनेची वैशिष्ट्यांबद्दल बोलताना संसदीय शासन पद्धती असल्याचे म्हटले जाते. हे संसदीय शासन व्यवस्था म्हणजे काय आहे ?

दुसरा गट चर्चा :भारत घटनात्मक दृष्ट्या राज्यसभेमध्ये विभागलेला आहे. कोणत्या सरकारला सर्वाधिक अधिकार आहेत आणि का ?

तिसरा गट चर्चा :शासकांगसदस्य आणि शासकांगकार्य

चौथा गट चर्चा :कार्यकारी कर्मचारी आणि कार्ये

पाचवा गट चर्चा :न्यायव्यवस्था आणि कार्ये

पाच जणांच्या गटात चर्चा करण्यासाठी दहा मिनिटे आहेत त्यानंतर प्रत्येक गटानी त्याचे तपशील सादर करावेत.

आमच्या चर्चेचे विषय

आमच्या विषयाचे प्रमुख मुद्दे

आम्हाला समजलेले विषय

दुसऱ्या गटातील मित्राने आमच्या विषयाबद्दल काय सांगितले?

शिक्षक/पुस्तके/इंटरनेट यांच्यामार्फत मिळालेली जास्तीची माहिती-

---

कृती 2: जास्तीच्या माहितीसाठी नाटक

घटनेपासून संसदीय शासन पद्धती पर्यंत संघटनेच्या विविध पैलू बद्दल राज्यघटने पासून संसदीय शासन पर्यंत अधिक माहिती घेण्यासाठी जवळच्या एका सेवानिवृत्त मुख्याध्यापक आहेत त्यांच्याकडून माहिती घेऊया.ते चामराजनगर येथील शाळेचे मुख्याध्यापक होते त्यांच्याकडूनमाहिती घेऊया.चला,सरांनी घरी आलेल्या पाहुण्याचे मनापासून स्वागत करून कारण विचारले मुलांनी समस्या सांगितली आणि आनंदाने समजून देण्यास तयार झाली

डाकप्पगौडा : मुलांनो! तुम्हाला भारतीय घटनेची वैशिष्ट्ये माहिती आहे का ?

संजना : हो सर,त्यावर आम्ही चर्चा केली आहे.

डाकप्पागौडा : बरं त्यापैकी संसदीय शासन प्रणाली स्वतंत्र आणि एकसंघ न्यायव्यवस्था आहे.

इब्राहिम : हो सर, चर्चा केली ही संसदीय पद्धत म्हणजे काय हो सर ?

इब्राहिम : हो,सर! चर्चा केली आहे.संसदीय पद्धत म्हणजे काय सर?

डाकप्पागौडा : तुमच्यापैकी कोणी सांगता काय?

संजना : सर खासदार होत नाही कोणत्या पक्षाचे जास्त खासदार निवडून येतात त्या पार्टीचे सरकार निर्माण होते म्हणजे सरकार कायदेमंडळ आणि कार्याग दोन्ही संसद सदस्यांकडून निर्णय घेतात.

डाकप्पागौडा : ठीक आहे संजना,कार्याग जबाबदारी असते विश्वासार्हता गमावली तर कार्याग कार्यरत रहात नाही ही संसदेची जबाबदारी असते.(आपल्या राज्यघटनेतील कलम 79 संसदेच्या परवांगीला देते. भारत हे संसदीय मॉडेलसरकार आहे.केंद्रीय विधिमंडळाला संसद म्हणतात.संसदेत द्विसदनीय प्रणाली आहे.वरिष्ठ सभागृह (राज्यसभा) कनिष्ठ सभागृह लोकसभा म्हणून ओळखले जाते.

डाकप्पागौडा : भारतात संसदीय शासन पद्धत आहे.यालाच केंद्रीय संसद म्हणून बोलवितात.त्यामध्ये वरिष्ठ गृह(राज्यसभा) कनिष्ठ गृह (लोकसभा) म्हणून ओळखतात हे सर्व तुम्हाला माहित आहे .

धनुष्य : वरिष्ठ गृह(राज्यसभा) कनिष्ठ गृह (लोकसभा) म्हणजे काय सर?

माहीम : नाही धनु,कांही अनुभवी,वयस्कर लोक चर्चा करतात की, वरिष्ठ सभागृह म्हणजे जिथे लोकांच्याकडून थेट निवडून येतात व खासदार (MP) होतात.एवढेच आम्हाला माहिती आहे.या पुढचे आम्हाला माहित नाही सर.

डाकप्पागौडा : आनंद खूप छान ही गोष्ट मला माहित नाही.

रेवन्त : बाकीची माहिती सांगा सर.

डाकप्पागौडा : आमची राज्यसभा म्हणजे वरती 250 सदस्य आहेत. त्यापैकी 238 सदस्य राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशातून निवडले जातात.

संजना : मी सांगतो 12 सदस्य सर

डाकप्पागौडा : होय,उर्वरित 12 सदस्य साहित्य कला विज्ञान आणि समाज सेवेमध्ये पारंगत असलेल्या राष्ट्रपती नामनिर्देशन करतात. ही एक वरिष्ठ परिषद देखील म्हणतात ही कायमस्वरूपी जागा नाही याची अवधीत सहा वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर एक तृतीयांश एवढी सदस्य म्हणजे 83 सदस्य प्रत्येक दोन वर्षांला निवृत्त होतात आणि एवढेच सदस्य निवडून येतात.

इब्राहिम : राज्यसभा सदस्य होण्यासाठी कोणती पात्रता पाहिजे सांगा सर.

डाकप्पागौडा : बरं पुस्तक बघा तुम्ही सांगायला पाहिजे (सर्व मुले पुस्तक पाहून सांगितले)

भारताचा नागरिक असणे आवश्यक आहे

किमान तीस वर्षे वय असले पाहिजे

न्यायालयीन शिक्षा झालेली असू नये

विक्षिप्त असूनही संसदेला वेळोवेळी निश्चित करण्यासाठी पात्र असणे आवश्यक आहे

कृती 3 : प्रश्नांची उत्तरे लिहा

1. संसद म्हणजे काय ?

---

2. भारत कोणत्या प्रकारचे सरकार आहे?

---

3. संसदेतील वरिष्ठ व कनिष्ठ सदन कोणते?

---

4. राज्यसभेची रचना वर्णन करा.

---

5. राज्यसभा सदस्यांची पात्रता स्पष्ट करा.

कृती : 4 :

1. लोकसभा जनता सभा म्हणून म्हणावयाचे कारण काय ?

---

2. लोकसभेची रचना कशी होते ?

---

3. लोकसभा सदस्यांची पात्रता स्पष्ट करा.

अध्ययन पत्रक - 44

केंद्र कार्याग :

धनुष्य :केंद्र कार्यागबद्दल सांगा सर.

डाकप्पागौडा : तुम्हाला खेळाचे नियम कोण सांगतात? हे खेळाचे नियम, तुमच्या शाळेचे नियम नियम तुमच्या शिक्षकांनी तयार केलेले नाहीत. तसेच कायदे तयार निर्माण करतात व कायदे लागू कोण करते? हे कार्यागाचे काम. राष्ट्रपती नाममात्र असतात. कार्यक्रमाचे प्रमुख पंतप्रधान असतात. मंत्रिमंडळाचे वास्तविक कार्य असते.

रेवंत : राष्ट्रपतीबद्दल सांगा सर!

डाकप्पागौडा : भारताचे राष्ट्रपती हे संविधानाचे प्रमुख असतात. राष्ट्राचे प्रथम नागरिक असतात. सचिवालयाने प्रमुख असतात. तिन्ही सैन्याचे सरसेनापती असतात.

धनुष्य : अरे! तीन सेनेचा सेनापती म्हणजे ?

डाकप्पागौडा : म्हणजे भूदल, नौकादल, वायुसेना या तिन्ही दलांचा प्रमुख जर राष्ट्रपती असतील तो राष्ट्राचा सर्वोच्च अधिकारी आहे आणि सर्वोच्च पदावर आहे.

माहीम : प्रधानमंत्रीबद्दल सांगा सर!

डाकप्पागौडा : राज्यघटनेनुसार राष्ट्रपतींना मदत करण्यासाठी आणि सल्ला देण्यासाठी पंतप्रधानाची मंत्रिमंडळ असती तरी पंतप्रधान हा पंतप्रधानाची अधिकाराचा केंद्रबिंदू असतो आणि त्याच्याकडे राष्ट्राचा संपूर्ण प्रशासन चालवण्याचा अधिकार असतो जर राष्ट्रपती राष्ट्राचा प्रमुख असेल तर पंतप्रधान हा सरकारचा प्रमुख असतो मंत्रिमंडळाच्या अध्यक्षतेखाली पंतप्रधान असतील मंत्रिमंडळाची कार्ये त्याचे अध्यक्ष मंत्री मंडळाचे अध्यक्ष असतात राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय समस्या हा राष्ट्रपती आणि राष्ट्र मंत्रिमंडळ यांच्यातील दुवा आहे

कृती : 1 उत्तरे द्या

1) केंद्र कार्याग म्हणजे काय ?

---

2) कार्यागाचे नाम मात्र प्रमुख कोण ?

---

3) देशातील सर्वोच्च स्थान कोणाचे आहे ?

---

4) राष्ट्राची सर्व प्रशासन चालवण्याचा अधिकार कोणाला असतो ?

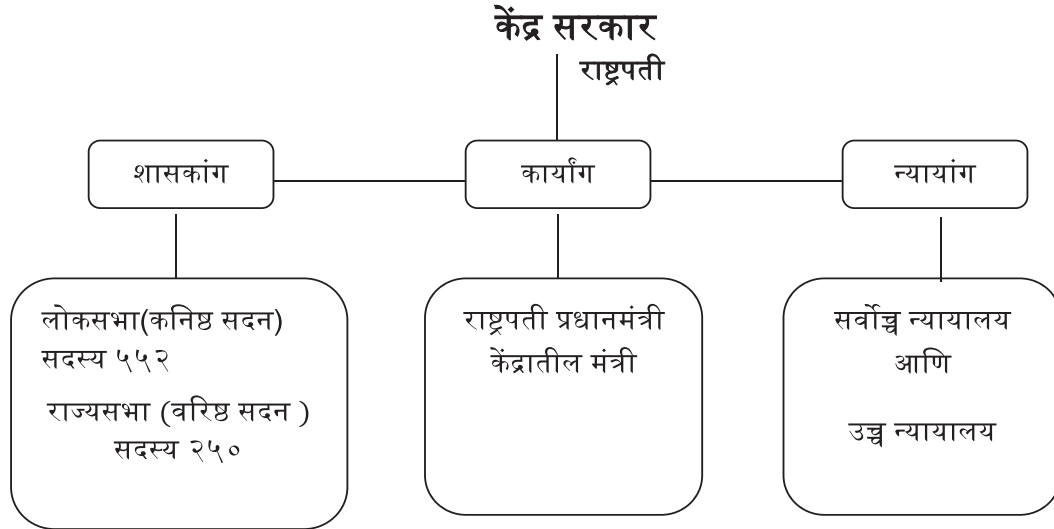
5) सरकारचे प्रमुख कोण मंत्रिमंडळाचे कार्य कोणाच्या अध्यक्षतेखाली चालते ?

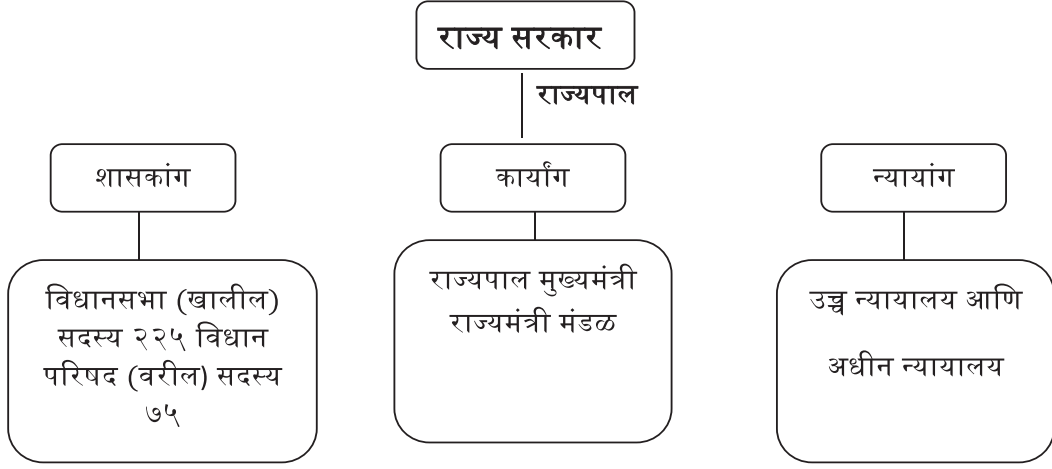

भारतीय न्यायांग :

इब्राहिम: भारताच्या न्यायांग व्यवस्थेबद्दल सांगा सर!

डाकप्पागौडा :बर भारताची न्यायव्यवस्था ही कार्यरत असलेली कायदेशीर व्यवस्था आहे. भारताची न्यायव्यवस्था तीन टप्प्यात वर्गीकरण केले आहे. सर्वोच्च न्यायालय ही भारताची न्यायालय आहे आणि शेवटचे अपील न्यायालय आहे. उच्च न्यायालय ही राज्यातील सर्वोच्च न्यायालयीन संस्था आहे उच्च न्यायालयाच्या खाली जिल्हा न्यायालय आहे. त्यानंतर खाली मुनीम न्यायालय आहे. न्यायव्यवस्थेच्या योग्य कार्यासाठी संसदेसमोर मुद्दे मांडण्याची जबाबदारी केंद्रातील कायदा व न्याय मंत्री मंत्रालयाकडे आहे. हे उच्च न्यायालय आणि सर्वोच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशाच्या नियतीशी देखील संबंधित आहे. राज्यस्तरावर राज्याचे कायदा विभाग हायकोर्ट आणि त्याचा आधीन न्यायालयाच्या समस्या सोडवतो. संविधानाने भारतामध्ये एकत्रित न्यायालयाची तरतूद केली आहे. न्यायव्यवस्था ही शेवटची निर्णय आहे. संविधानात समाविष्ट केलेल्या लोकांच्या मूलभूत अधिकाराचे संरक्षण करण्यासाठी रक्षक म्हणून काम करते.

कृती 2 : वरील यादीचे निरीक्षण करा. तुमचे मत एका कोणत्याही एका अंगाबद्दल पाच वाक्ये लिहा.

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकार्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

भाग 3- भूगोल

अध्ययन अंश-17 खगोलीय अवकाश वस्तू

अध्ययन निष्पत्ती 17 – ग्रह,तारे,नक्षत्र,उपग्रह,धूमकेतू,उल्का यांच्याबद्दल माहिती समजून घेणे.

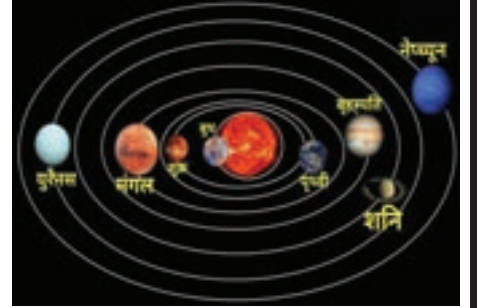
- मुलांनो रात्रीच्या वेळी तुम्ही आकाशात पाहिल्यानंतर काय दिसते रात्रीच्या वेळी तुम्हाला आकाशात काय काय दिसते.
- तुम्ही दिवसा आणि रात्रीच्या वेळी चंद्र तारे पाहता दिवसा चंद्र व तारे का दिसत नाहीत

हे सोडून अवकाशामध्ये दुसरे काय आहे का हे आपण समजून घेऊया आपले स्वतःचे कुटुंब असते तसेच सौरमंडळ हे सूर्याचे कुटुंब आहे हे आम्ही पाहूया.

सूर्यमाला : सूर्याच्या परिवारास सूर्यमाला असे म्हणतात.यामध्ये आठ

ग्रह उपग्रह आहे उल्का धूमकेतू आहे

नक्षत्र/तारे : ताऱ्यांना स्वतःचा प्रकाश असतो.अवकाशीय वस्तूला स्वतःचा प्रकाश असतो.त्याला तारे म्हणतात.सूर्य एक नक्षत्र आहे. दिशा निश्चित करण्यास तारांचा वापर करतात.

ग्रह : सूर्याभोवती लंबवर्तुळाकार मार्गाने प्रदक्षिणा घालणाऱ्या अवकाश घटकांना ग्रह म्हणतात.

उपग्रह : ग्रहाच्या भोवती प्रदक्षिणा घालणारा अवकाशीय घटकाला उपग्रह म्हणतात चंद्र हा पृथ्वीचा उपग्रह आहे तो पृथ्वी भोवती फिरण्यास एक महिना लागतो.

उल्का : अवकाशातून पृथ्वीच्या वातावरणात शिरणाऱ्या लहान-लहान तुकड्यांना उल्का असे म्हणतात.हे पृथ्वीच्या वातावरणामध्ये घर्षणाने पेटून प्रकाश आकाशात दिसतात.त्यांना पडणारी तारे असे म्हणतात.

धूमकेतू : धूमकेतू हा एक बर्फमय अवकाशीय घटक आहे आणि त्यातून वायू आणि धुळीचे कण बाहेर पडत असतात ते सूर्याभोवती फिरतात रात्रीच्या वेळी ते पृथ्वीच्या जवळ आले असता आम्हाला दिसतात.सूर्याच्या जवळ आले असता वायू आणि थोडी व्यापलेले लांब शेपूट त्यांना प्राप्त होते.

अध्ययन पत्रक – 45

कृती : 1

तुम्ही रात्री आणि दिवसा आकाशात पहा अवकाशामध्ये काय काय पाहता आणि त्यामध्ये कोणता बदल होतो.याची यादी करा.

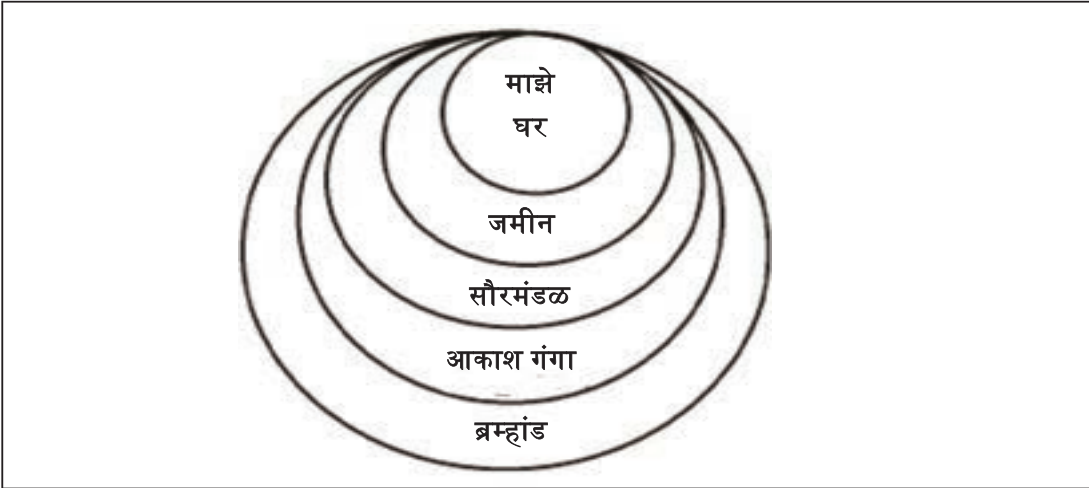

आम्ही इथे आहोत. 🤔

चित्र पाहून आम्ही कोठे आहे चला जाणून घेऊया.

माहिती असू दे- आम्ही सौर मंडळातील पृथ्वी या ग्रवर असून जमिनीवर राहतो ग्रह, तारे, नक्षत्र अवकाश ब्रम्हांड एक भाग झाला आहे.

कृती : 2 खाली दिलेल्या सौर मंडळाचे चित्र लक्षात ठेवून खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1. सौर मंडळात किती ग्रह आहेत?

---

2. सर्वात मोठा ग्रह कोणता?

---

3. सौर मंडळातील ग्रहांची क्रमाने नावे लिहा.

---

4. आपण रहात असलेला ग्रह कोणता?

---

5. ग्रह सूर्याभोवती फिरण्याची कारण काय असेल विचार करून लिहा.

---

6. पृथ्वीवर जीवसृष्टी का आहे?

करून पाहूया :शिक्षकांचे सहाय्य घेऊन सौरमंडळाचा तक्ता तयार करून नाहीतर मॉडेल तयार करून प्रदर्शन करा.

कृती 3 : येथे खाली दिलेल्या कोष्टकात मध्ये ग्रहांची नावे ओळखा आणि गोल करा.

शू	शू	श	ब	मी	व	ह	फ	श	मं
न	द	फ	र	शू	क	द	गु	श	ग
स	भू	म	स	स	मं	स	रु	न	ल
स	मी	म	ह	शू	र	ल	मी	ग्र	क
स	क्र	र	व	मं	व	यू	रे	न	स
ग	ब	श	श	भू	घ	ग	स	श	ग
द	म	नी	ग	द	फ	शू	म	र	मी
मं	स	र	स	क	ग	स	ने	प्यू	न
स	र	ग	त	ड	ड	वो		अ	र

कृती 4

खाली काही अवकाशीय वस्तूंची नावे दिलेली आहेत. त्यांचे योग्य गटांमध्ये वर्गीकरण करा..

सूर्य, चंद्र, मंगळ, बुध, गुरु, शुक्र, पृथ्वी, ध्रुवतारा, शनि

नक्षत्र	ग्रह	उपग्रह

कृती 5: खाली दिलेल्या विधानांमध्ये चूक आणि बरोबर ओळखा आणि कोणते बरोबर आणि चूक का चर्चा करा.

1. सूर्य एक ग्रह आहे _____
2. पृथ्वीला स्वतःचा प्रकाश नाही _____
3. ताऱ्यांना स्वतःचा प्रकाश आहे _____
4. पृथ्वीवर येवढेच जीवसृष्टी आहे _____

5. ग्रहांच्या भोवती सूर्य फिरतो _____

6. ग्रहांच्या भोवती उपग्रह फिरतात _____

7. पृथ्वीचा उपग्रह चंद्र आहे _____

8. चंद्राला स्वतःचा प्रकाश आहे _____

कृती 6:तारे ग्रह उपग्रह याबद्दल तुमचे विचार पुस्तकात लिहा

नक्षत्र	ग्रह	उपग्रह

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश : 18 : पृथ्वीचा आकार आणि गती

अध्ययन निष्पत्ती 18 - पृथ्वीचा आकार व गती याबद्दल समजून घेणे.

पृथ्वी : आम्ही रहात असलेली पृथ्वी सौरमंडल मालेतील वैशिष्टपूर्ण ग्रह आहे सूर्यापासून तिसऱ्या स्थानावर आहे सजीव सृष्टी असलेला हा एकमेव ग्रह आहे सजीवांना जगण्यासाठी आवश्यक असलेले पाणी,तापमान जीवनावश्यक असलेल्या वायू चा समावेश असलेले वातावरण या ग्रहावर आहे.

अध्ययन पत्रक – 46

पृथ्वीचा आकार कसा आहे हे समजून घेऊया

आपल्या शास्त्रज्ञांनी असे निश्चित केले आहे की पृथ्वीचा आकार दोन्ही ध्रुवाकडे किंचित चपटा आहे.

कृती 1 : पृथ्वी कशी गोलाकार व चपटी दिसते पाहूया.

पृथ्वी गोलाकार आहे पहिले दोन्ही बाजूने चपटी दिसते आहे. बरोबर एक मॉडेल करून पाहूया.

पाहिजे असलेले साहित्य : एक मोठ्या आकाराचा मोठा चेंडू, मार्कर, कट्टर घेऊन एक इंचाचे आडव्या आणि उभ्या चौक रेषा मारा नंतर कट्टरने भाग पाडा. कापलेले भाग करून पहा कसे दिसते. पृथ्वीचा फार मोठा आकार आहे. त्यामध्ये आपण थोडा भाग पाहिला तर आम्हाला पृथ्वी सपाट आहे. असे दिसते म्हणून येते मॉडेल करून पाहूया.

पृथ्वीचा आकार जोडून येथे एक पृथ्वीचे मॉडेल करून ओळखलो.

कृती :2 एक कागद घेऊन चार समान भाग करा. आता कागदाचे तुकडे एकेक पट्टी घेऊन चित्रात दाखविल्याप्रमाणे चिकटूया आणि एक पेनाच्या रिफीलला दोन्ही टोके ओवून फिरवून पहा. वस्तूमधील आकारामध्ये बदल दिसतो काय?

पृथ्वीगोल नाही का विचार करा पृथ्वी दोन्ही ध्रुवामध्ये जरा चपटी आहे आणि विषुववृत्त भूमध्यरेषेवर ध्रुवाजवळ जरा फुगल्यासारखे आहे. म्हणून पृथ्वीचा आकार वर्तुळाकार ही नाही व गोलाकार ही नाही.

पृथ्वीचा आकार

पृथ्वीचा आकार किती मोठा आहे विचार करू या पृथ्वीचे क्षेत्रफळ 510 मिलियन चौरस किलोमीटर आहे विषुववृत्त व्यास 12757 किलोमीटर आणि ध्रुवीय व्यास 12714 किलोमीटर आहे यावरून असे दिसून येते की ध्रुवीय व्यास हा विषुववृत्तीय व्यास आपेक्षा 43 किलोमीटरने कमी आहे.

अध्ययन निष्पत्ती 19- पृथ्वीची दैनंदिन गती आणि वार्षिक गतीबद्दल सांगणे.

रात्र आणि दिवस : एक प्रसंग पाहूया

भिमाप्पाची मुलगी करुणा अमेरिकेमध्ये उच्चशिक्षणासाठी राहात होती. सकाळी कॉलेजला जाण्याअगोदर तिच्या वडिलांना फोन केला. (सकाळी 9 वाजता)

कंगना : गुड मॉर्निंग बाबा कसे आहात

भिमाप्पा: गुड मॉर्निंग बेटा! मी छान आहे. नाष्टा केलीस काय?

कंगना: हा झाला, अजून बाहेर आहे का?

भिमाप्पा: जरा काम आहे.

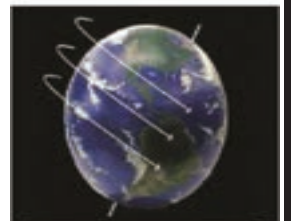
कंगना: रात्र झाली आहे लवकर घरी जावा आई एकटीच घरी आहे. वेळ झाला आहे. मी पण कॉलेजला निघाले.

भिमाप्पा : ओके, बाय बेटा!

मुलांनो, कंगना आपल्या बापाला गुड इवनिंग म्हंटली तर बाप मुलीला गुड मॉर्निंग म्हणतात असे कसे म्हटले असतील विचार करून सांगा.

पृथ्वीची गती : पृथ्वीला दोन गती आहेत. दैनंदिन गती आणि वार्षिक गती आहे

दैनंदिन गती : पृथ्वी स्वतःच्या आसाभोवती पश्चिमेकडून पूर्वेकडे सतत फिरत असते त्याला आपण दैनंदिन गती म्हणतो पृथ्वी स्वतःभोवती फिरण्यास मुळे रात्र दिवस होतात पृथ्वीला स्वतः भोवती फिरण्यास 24 तास लागतात त्याला आपण एक दिवस म्हणतात

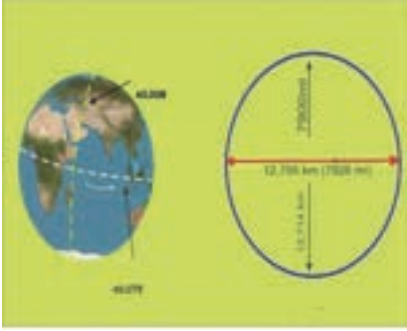

वार्षिक हालचाल: पृथ्वी आपल्या कक्षेतून सूर्याभोवती फिरते त्याला वार्षिक गती म्हणतात.

पृथ्वीला सूर्याभोवती एक फेरी पूर्ण करण्यासाठी 365 $\frac{1}{4}$ दिवस लागतात याला एक वर्ष म्हटले जाते. वार्षिक गतीमुळे ऋतू निर्माण होतात उदाहरणात उन्हाळा हिवाळा पावसाळा

अध्ययन पत्रक – 47

कृती:1 पृथ्वीची हालचाल कशी होते हे करून बघूया

दोन विद्यार्थ्यांना एकमेकांपासून थोड्या अंतरावर ती उभे राहण्यास सांगा त्यातील एक विद्यार्थी सूर्य आणि दुसरा विद्यार्थी पृथ्वी अशी ओळख करून द्या सूर्य असलेल्या विद्यार्थ्याला एका खुर्चीवर बसू द्या खुर्ची पासून दोन ते तीन फूट अंतरावरून लंब वर्तुळाकार मार्ग आखा पृथ्वी बनलेल्या विद्यार्थ्याला स्वतः भोवती फिरत लंबवर्तुळाकार मार्गाने खुर्ची भोवती फिरण्यास सांगा सूर्य झालेल्या विद्यार्थ्याकडे पृथ्वी झालेल्या विद्यार्थ्याची समोरील बाजू येते तो म्हणजे दिवस आणि त्याची पाठ येते ती रात्र अशी कल्पना करा स्वतःच्या भोवती स्वतः एक फेरी फिरण्याला दैनंदिन गती समजावे एक दिवस वर्तुळाकार मार्गाने एक फेरी पूर्ण करण्यास वार्षिक गती म्हणून समजावे.

कृती 2 चर्चा करून उत्तरे लिहा

1. दैनंदिन व वार्षिक गतीचे परिणाम कोणते ?
2. पृथ्वीला स्वतःच्या भोवती एक फेरी पूर्ण करण्यास किती वेळ लागतो ?
3. पृथ्वी सूर्याभोवती एक फेरी पूर्ण करण्यास किती वेळ लागतो ?
4. पृथ्वीची दैनंदिन गती थांबली तर काय होईल ?
5. भारतामध्ये दिवस असेल तर कोणत्या देशात रात्र असते.

कृती : 4 प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1. पृथ्वीचा आकार कसा आहे ?

2. खाली दिलेले शब्द निवडून रिकाम्या जागा भरा.

उपग्रह

तारे

ग्रह

1. स्वतःचा प्रकाश असलेला _____
2. सूर्याभोवती निद्रिस्त कक्षेत फिरणाऱ्याला _____
3. ग्रहाभोवती प्रदर्शना घालणारा अवकाशीय घटक _____
4. खाली दिलेल्या चित्राचे निरीक्षण करा या मधील वार्षिक गती कोणती ते चित्र दाखवत त्याला बरोबर खुण कर.

चित्र -1

चित्र-2

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती-

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 19 दिशा

अध्ययन निष्पत्ती 20- दिशांबद्दल समजून घेणे आणि आपल्या दैनंदिन जीवनात त्याचा उपयोग करणे.

अध्ययन पत्रक 48

मुलांनो,

आमच्या घरात आमचे आईवडील आम्हाला सकाळी उठवितात सूर्य डोक्यावर आला आहे तु अजून उठला नाहीस का संध्याकाळ होतांना सूर्य बुडण्याच्या अगोदर घराकडे ये असे सारखे सांगत असतात. तसेच आम्ही माहित नसलेल्या गावाला जाताना पत्ता विचारतो. विचारताना सांगतात डावीकडे जा उजवीकडे वळा असे सांगत असतात. तिथे आम्ही खरोखरच असं जा म्हणून सांगितल्यावर येथे दिशा प्रमुख पात्र ठरते.या आम्ही जरा कृतीद्वारे दिशा ओळखूया.

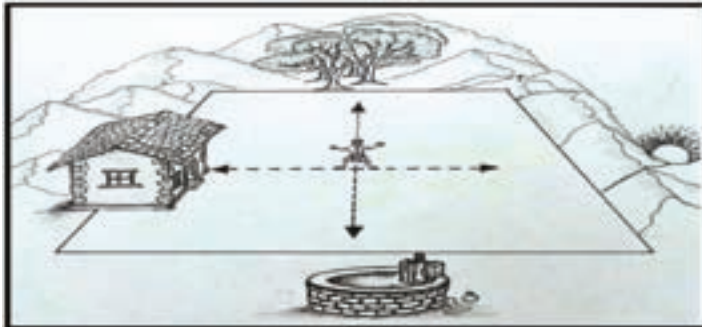
कृती : 1 दिशा बदल समजून घेऊया तुम्हाला माहित आहे सांगा पाहू

1. तुम्हाला कोणत्या दिशा माहित आहेत ?
2. दिशा कशा ओळखतो ?
3. सूर्य कोणत्या दिशेला उगवतो ?
4. सूर्य कोणत्या दिशेला मावळतो ?
5. तुम्ही पूर्व दिशेला तोंड करून उभा राहिला तर तुमच्या उजवीकडे कोणती दिशा आहे ?
- 6 तुम्ही पूर्वेला तोंड करून उभा राहिला तर डावीकडे कोणती दिशा आहे ?

चित्र पाहून
दिशा समजून घ्या.

चित्र पाहून दिशा समजून घेऊया.इथे वरच्या चित्रात दिशा दिल्या आहेत ते पाहून दिशा ओळखूया
कृती 2 दिशा ओळखा खाली दिलेले चिन्ह पाहून खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे द्या.

1. वर दिलेल्या चित्रामधील चार दिशा ओळखा.

2. चित्रांमध्ये घर कोणत्या दिशेला आहे ?

3. चित्रात विहीर ..... दिशेला आहे.

4. चित्रात झाडे असलेली दिशा?

5. सूर्य कोणत्या दिशेला उगवतो?

मुलांनो, सूर्यापासून दिशाची ओळख झाली हे समजते आणि प्रत्येक बाजूला दिशा ओळख झाली आहे.

- रात्री सूर्य नसतो तेव्हा तरी दिशा कसे ओळखणार
- दुपारी सूर्य तुमच्या डोकीवर आला आहे तेव्हा दिशा कशी ओळखणार
- दिवसा आकाशामध्ये ढग असेल तर दिशा कशी ओळखणार विचार करा.

कृती 4 दिशा सूची होकायंत्र बरोबर खेळूया

शिक्षकाचे सहाय्य घेऊन होकायंत्राचा मदतीने तुमच्या शाळे विषयी माहिती संग्रह करा

1 पहिला तुमच्या शाळेची उत्तर दिशा ओळखा.

2 शाळेच्या दक्षिण भागात काय दिसते?

3 शाळेच्या पश्चिम भागात काय आहे

4 शाळेच्या पूर्व भागात काय आहे

5 कुठे कुठे आम्ही होकायंत्र वापरतो चर्चा करून लिहा

सूर्य आणि होकायंत्र सोडून कसे आम्ही दिशा ओळखतो चर्चा करा.

कृती 4 खेळ खेळूया.

दिलेली चित्रे पाहून त्यांची मदत घेऊन खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे द्या

1. फातिमाच्या उत्तर दिशेला कोण उभा आहे?

---

2. चेतनच्या पूर्वेला कोण उभा आहे?

---

3. सोमूच्या पश्चिमेला कोण उभा आहे?

---

4. चेतन मनीषाच्या कोणत्या दिशेला उभा आहे?

---

5. जोसेफ मनीषाच्या कोणत्या दिशेला उभा आहे?

---

6. दिपूच्या दक्षिणेला किती मुले आहेत?

---

7. रवीच्या पश्चिमेला असलेल्या मुलांची नावे सांगा.

या वरील कृतीसारखे तुमच्या मुलांना वर्गाबाहेर मैदानाला घेऊन दिशांचा खेळ खेळून दिशा ओळखा आणि समजून घ्या.

कृती 5 : चित्रामध्ये दाखविल्याप्रमाणे भारताचा नकाशा वापरून दिशा अनुसार नकाशा जमिनीवर ठेवून दिशा ओळखूया.

1. मध्यप्रदेश कर्नाटकाच्या कोणत्या दिशेला आहे? .....
2. कर्नाटकाच्या कोणत्या दिशेला बंगालचा उपसागर आहे? .....
3. आंध्र प्रदेशपासून उत्तर दिशेतील दोन राज्यांची नावे सांगा .....
4. मध्य प्रदेश हे गुजरातच्या कोणत्या दिशेला आहे? .....
5. अरबी समुद्र कर्नाटक राज्यांच्या कोणत्या दिशेला आहे? .....
6. जम्मू-काश्मीरला दिल्ली कोणत्या दिशेला आहे? .....

असेच तुमच्या मित्रांसोबत वेगवेगळ्या ठिकाणची दिशा बदल शिका.

कृती 6 : रिकाम्या जागा भरा

- 1 माझ्या शाळेचे मुख्याध्यापक खोलीचा दरवाजा .....दिशेला आहे
- 2माझ्या शाळेच्या दक्षिण दिशेला.....आहे
- 3 कर्नाटक राज्य दिल्लीच्या ..... दिशांमध्ये आहे

कृती 7 तुमच्या घराच्या पूर्व,पश्चिम,दक्षिण,उत्तर दिशेला काय काय आहे? यादी करा. मित्राबरोबर चर्चा करा.

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 20 - अक्षांश आणि रेखांश

अध्ययन निष्पत्ती 21 अक्षांश आणि रेखांश यांची माहिती करून घेऊन महत्त्व ओळखणे.

मुलांनो, स्थान ओळखण्यासाठी खेळ खेळूया

अध्ययन पत्रक -49

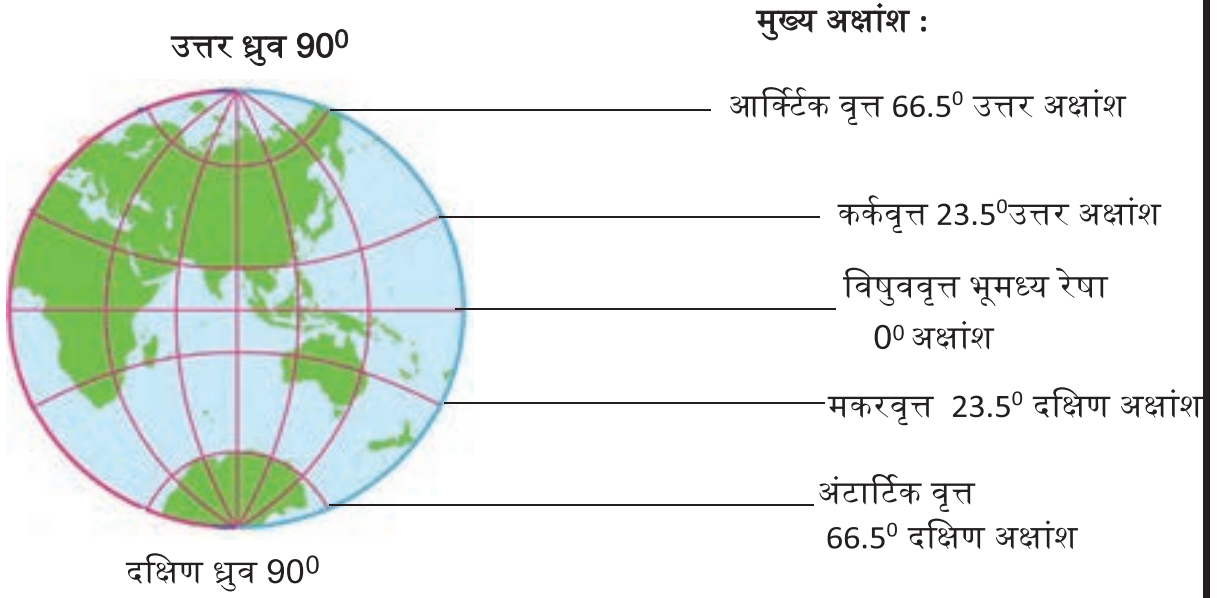
कृती : 1 स्थान ओळखण्याची कृती

- एक कागदाचे पान घेऊन त्यावर चांदणी चित्र काढा आता चांदणे कागदाच्या कोणत्या भागात चांदणी आहे हे सांगण्यासाठी अडचणीयेते.
- त्या कागदावर आडव्या रेषा मारून त्यांना एक एक नाव द्या आता सांगा चांदणी चे चित्र कोणत्या रेषेवर आहे. आणखी समस्या निर्माण होतील अशा लांब असल्यामुळे चित्राचे निश्चित स्थान ओळखता येत नाही
- आता परत कागदावर लंब रेषा मारून त्यांना पण एकेक नाव द्या आता लक्ष ठेवून कागदावर कुठे चांदणीचे चित्र आहे. बघा आडव्या आणि उभ्या रेषा कुठे मिळतात त्यांचा आधार स्थान वर साधनेचे स्थान निश्चित करून माहिती करण्यासाठी सहाय्य होत आहे (चेंडू घेऊन कृती करता येते.)

कृती 2 आम्ही अक्षांश व रेखांश बदल शिकूया निशा तिच्या शाळेत अक्षांश व रेखांश चा अभ्यास करत होती तिच्या शिक्षकांनी तिला तिच्या गावाचे नाव विचारले. तिने गावचे नाव खडकलाट म्हणून सांगितले. त्यानंतर खडकलाट कोठे आहे? म्हणून विचारले. निशाने सांगितले चिक्कोडी तालुक्यामध्ये आहे म्हणून सांगितले. शिक्षक प्रश्नावर प्रश्न विचारत होते. निशाने अतिशय सोप्या पद्धतीने सांगितले चिक्कोडी बेळगावी जिल्ह्यात व कर्नाटक राज्यात आहे. नंतर कर्नाटक राज्य भारतामध्ये, भारत आशिया खंडामध्ये व आशिया खंड पृथ्वीवर आहे म्हणून सांगितले. तिला अजून एक प्रश्न विचारला पृथ्वीचा आकार कसा आहे. तिने उत्तर दिले पृथ्वीचा आकार चेंडूसारखा गोल आहे. तिला चेंडू देऊन विचारले पृथ्वी अशी गोल आहे तर यामध्ये तुझे गाव कोठे आहे. निशाने खूप विचार केला. पण तिला काय समजले नाही. माझे गाव यामध्ये कसे ओळखू? कुठे ओळखू? मनात विचार करायला लागली. तेव्हा तिला माहित झाले की, गोलाकारमध्ये आडव्या व उभ्या रेषा मारल्याशिवाय स्थान ओळखता येत नाही. असेच पृथ्वीला पूर्व पश्चिम आडव्या आणि उत्तर दिशेच्या रेषांना अक्षांश व रेखांश म्हणतात असे समजले.

अक्षांश : भूगोलावर पूर्व पश्चिम आडव्या पडलेल्या काल्पनिक रेषेला अक्षांश म्हणतात. वृत्ताच्या वरती असलेल्या भागाला उत्तर अक्षांश म्हणतात आणि पृथ्वीच्या मध्यभागी वृत्ताच्या खाली असणाऱ्या भागाला दक्षिण अक्षांश म्हणतात अक्षांश आहेत एकूण अठरा अक्षांश आहेत.

मुख्य अक्षांश :

आर्क्टिक वृत्त 66.5° उत्तर अक्षांश

कर्कवृत्त 23.5° उत्तर अक्षांश

विषुववृत्त भूमध्य रेखा
0° अक्षांश

मकरवृत्त 23.5° दक्षिण अक्षांश

अंटार्क्टिक वृत्त
66.5° दक्षिण अक्षांश

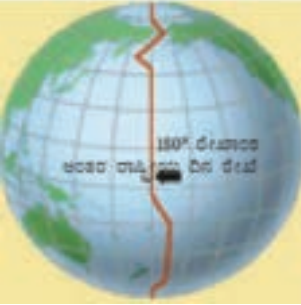

रेखांश : भूगोलामध्ये उत्तर-दक्षिण लांब काल्पनिक काढलेल्या रेषांना रेखांश म्हणतात 360° रेखांश आहेत 0 डिग्री रेखा वर्षापासून पूर्वभाग मध्ये पश्चिम येणाऱ्या रेखांश आला पूर्व रेखांश भागात येणाऱ्या रेखांश याला पश्चिम रेखांश म्हणतात.

प्रमुख रेषाखंड :

180° रेखांशाला आंतरराष्ट्रीय दिन रेखा म्हणतात.

0° रेखांशाला ग्रीनिच रेखा म्हणतात.

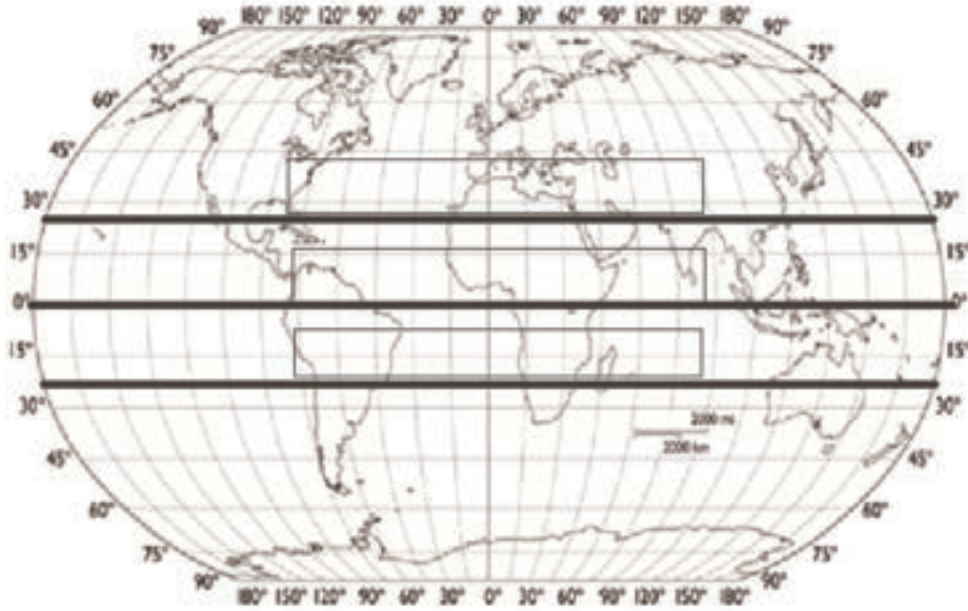

कृती 3: प्रश्नांवर चर्चा करूया.

- 1 अक्षांश पूर्ण गोलाकार आलेत काय?
- 2 रेखांश पूर्ण गोलाकार आहेत काय?
- 3 प्रधान अक्षांश आणि रेखांश कोणते?
- 4 अक्षांश व रेखांश काल्पनिक रेषा आहेत की खरोखर काढलेल्या रेषा आहेत?
- 5 फक्त अक्षांशावरून निश्चित स्थान ओळखता येते?
- 5 अक्षांश व रेखांश आम्हाला का पाहिजेत?

कृती 4 ग्लोब आणि नकाशा घेऊन तुमचे मित्र व मैत्रिणी बरोबर अक्षांश व रेखांश ओळखा आणि शिक्षकांबरोबर चर्चा करा.

कृती 5 खाली दिलेल्या पृथ्वी गोलावर तीन प्रमुख अक्षांश आहेत ते ओळखा आणि रिकाम्या जागा भरा.

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 21 नकाशा

अध्ययन निष्पत्ती : 22 नकाशा पाहण्याचे कौशल्य समजून घेणे व नकाशा काढणे.

नकाशाबद्दल समजून घेणे.

मुलांनो,

1 तुम्ही नकाशा पाहिला आहात का?

2 नकाशा कोठे वापरतात?

3 नकाशा कोण-कोण वापरतात?

4 नकाशा कशाला वापरतात?

आम्हाला नकाशा कशाला पाहिजे समजून घेऊन नकाशामध्ये कोणकोणते मुद्दे असायला पाहिजे समजून घेऊया.

अध्ययन पत्रक 50

कृती : 1 नकाशा एकदा समजून घेऊया

तुमच्या शाळेतील भारताचा नकाशा घेऊन असलेले मुद्दे समजून घ्या तुमच्या मित्रांबरोबर चर्चा करून यादी करूया

नकाशामध्ये आम्ही पाहिलेले मुद्दे

कृती 2 भारताचा राजकीय नकाशा पाहून उत्तरे द्या

1. येथे नकाशाचे नाव काय आहे?

---

2. नकाशाला नाव कशाला पाहिजे?

---

3. नकाशा मध्ये प्रमाण कोठे आहे?

---

4. नकाशा मध्ये प्रमाण का घातले आहेत?

---

5. नकाशामध्ये सूची मध्ये काय बघू शकतो?

---

6. राजधानीला कोणते चिन्ह दर्शविले आहे?

---

7. नकाशावर अक्षांश-रेखांश कोठे आहेत ?

नकाशामध्ये दिलेले सर्व अंश पाहून झाले का ?

सर्व नकाशे एकाच प्रकारचे आहेत का?

कृती : 3 नकाशाच्या प्रकाराविषयी शिकूया.

विविध नकाशा पाहून त्यांच्याबद्दल असलेला फरक समजून शिक्षकांबरोबर चर्चा करा.शाळेतील,पृथ्वीगोल,पाठ्यपुस्तक वेगवेगळ्या प्रकारची साहित्यांचा वापर करा..

तुम्ही नोंद करण्याचे मुद्दे : नकाशाचे शीर्षक,नकाशामध्ये वापरलेले रंग,नकाशा कोणता विषय स्पष्ट करतो.

जास्त प्रमाणाचा नकाशा

कमी प्रमाणाचा नकाशा

प्राकृतिक विभाग नकाशा

राजकीय नकाशा

माती नकाशा

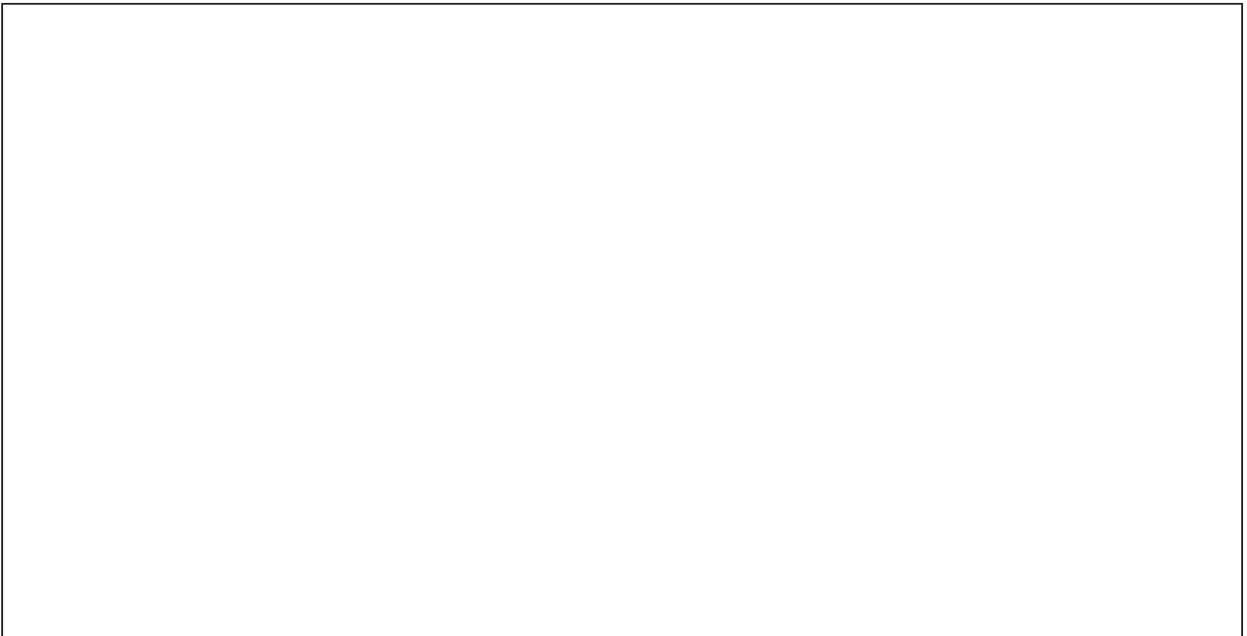
कृती : 4 नकाशा तयार करूया.

खाली दिलेल्या सांकेतिक चिन्हांचा आधार घेऊन सूचकपट्टी पाहून या माहितीचा आधार घेऊन नकाशा तयार करा.

1. गावची लांबी 8 किलो मीटर रुंदी 5.5 किलोमीटर
2. येथे उत्तरेपासून पूर्वेला नदी वाहते.
3. इथे गावच्या उत्तर भागात पर्वत आहे.
4. पूर्वीपासून पश्चिमेला सरळ कच्चा रस्ता जातो.
5. पूर्व भागात रस्ता व शेती आहे.
6. शेतीच्या पश्चिमेला घरे आहेत.
7. गावाच्या पश्चिमेला रस्त्याच्या वरच्या बाजूला जंगल आहे.
- 8.

← 800 मिटर →

कृती : 5 नकाशाचे संकेत वापरून तुमच्या शाळेचा नाही तर गावचा नकाशा काढा.

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

अध्ययन अंश 22 - खंड

अध्ययन निष्पत्ती : 23 जगाच्या नकाशामध्ये खंड आणि समुद्र ओळखणे.

मुलांनो आम्ही रहात असलेल्या पृथ्वीवर एकूण 71 टक्के पाणी आहे.त्या पाण्याचा विस्तार,त्याचा उपयोग त्याच्या लक्षणांच्या आधारावर आम्ही सागर,समुद्र,नदी,ओढा,कालवे,झरे असे वेगवेगळ्या नावाने ओळखतो आणि पृथ्वीवरचा भूप्रदेश वनस्पती इत्यादी अनेक लक्षणे यांच्या आधारावर सात खंड केलेले आहेत.

- सागर म्हणजे काय
- कोणकोणते सागर आणि समुद्र आहेत
- खंड म्हणजे काय
- किती खंड आहेत ते कोणते

खंड सागर समुद्र म्हणजे काय पाहूया.

खंड : समुद्रातून वर आलेला विशाल भूभागाला खंड म्हणतात.आजूबाजूला असलेला भाग पूर्ण राहिलेला भाग म्हणजे खंड.

सागर : पृथ्वीच्या अन्य भागावर विस्तार झालेल्या पाण्याच्या राशीला सागर म्हणतात.

समुद्र : सागराचा कोणता तरी एक भाग पूर्ण नाही तर थोडा घेरलेल्या भूभागाला समुद्र म्हणतात.

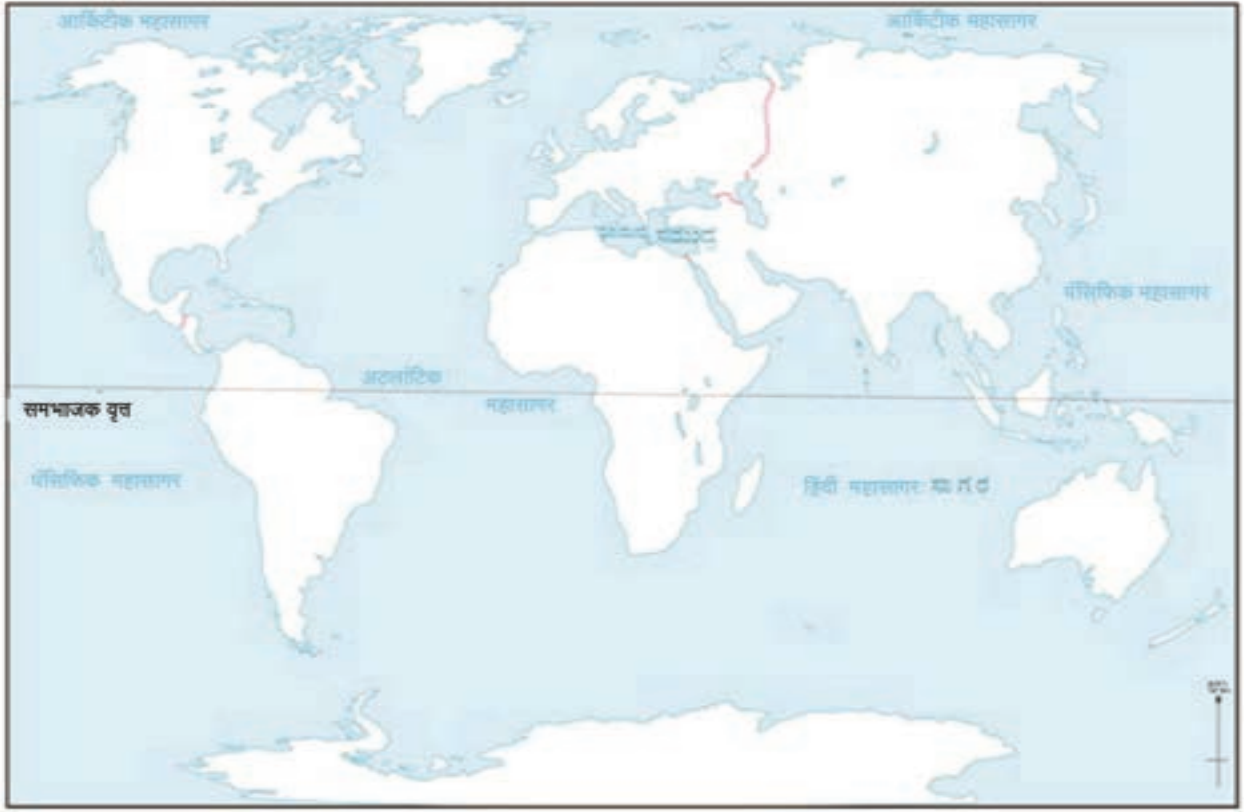
अध्ययन पत्रक 51

कृती : 1 मुलांनो वरती आपणाला खंड सागर समुद्र याबद्दल समजले आहे.इथे आपण जगाचा नकाशा पाहून समजून घेऊया.

कृती : 2 शाळेत असलेल्या जगाचा नकाशा पाहून खंड,सागर,समुद्र मित्राबरोबर चर्चा करून ओळखून सांग.

कृती : 3 खाली दिलेल्या जगाच्या नकाशामध्ये दिलेल्या खंडामध्ये रंग भर आणि प्रश्नांची उत्तरे दे.

1. किती खंड आहेत?

---

2. सर्वात लहान खंड कोणता?

---

3. मोठा खंड कोणता?

---

4. आम्ही रहात असलेला खंड कोणता?

---

5. ऑस्ट्रेलिया खंडाला जाण्यासाठी बस जा ना येईल का?

कृती :4 जगाचा नकाशा जमिनीचा भाग काढून खंडाचा भाग ओळखा आणि तुमच्या मित्र-मैत्रिणीबरोबर प्रत्येक खंडातील 5 देशांची यादी कर.

अ. नं.	खंड	देश
1	आशिया	
2	आफ्रिका	
3	उत्तर अमेरिका	
4	दक्षिण अमेरिका	
5	युरोप	
6	ऑस्ट्रेलिया	

सर्व खंडामध्ये देश आहेत का?लोक आहेत का?विचार करा व शिक्षकांबरोबर चर्चा करा.

कृती 5 :मुलांना खाली दिलेल्या तीन खंडांमध्ये अक्षांश स्थानाच्या आधारे त्या ठिकाणचे प्राणी व वनस्पती वेगवेगळे दिसतात ना तसे असतील तर तुमच्या पुस्तकातील मदतीच्या सहाय्याने तेथील आढळणारे वेगवेगळ्या घटकांची यादी करा

खंड	वनस्पती आणि प्राणी	नदी पर्वत	या खंडामध्ये विशेष घटक
आशिया			
आफ्रिका			

युरोप

माझे अध्ययन कसे आहे (खुणा करा)

संपलेली अध्ययनांश या खाली लिहा.	समजले आहे.	अर्थ समजावून घेतला आहे.	अर्थबोध झालेल्या भागावर सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा केली आहे.	विषयाला संबंधित असलेले इतर गोष्टी मी स्वतः सांगतो

मला शिक्षकांनी दिलेली माहिती

शिक्षकाची सही

Working Sheet

Working Sheet

Working Sheet